

**Міністерство освіти і науки України
Управління освіти і науки
Миколаївської обласної державної адміністрації
Обласний Центр туризму, краєзнавства та
екскурсій учнівської молоді**

І.С.Міронова, Ю.В.Котляр

ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ

**Словниково-документальні матеріали
для слухачів секцій
“Історія України”, “Новітня історія України”,
“Історичне краєзнавство”, “Етнографічне краєзнавство”**

Миколаїв - 2005

ББК 63.3. – 38 (4 Укр.)
УДК 94 (477) - 05457

І.С.Міронова, Ю.В.Котляр. Етнічні меншини. Словниково-документальні матеріали для слухачів секцій “Історія України”, “Новітня історія України”, “Історичне краєзнавство”, “Етнографічне краєзнавство”. – Миколаїв, 2005. – 68 с.

*Під загальною редакцією доктора історичних наук
Ю.В.Котляра*

*Літературний редактор – Л.О.Головіна, заступник директора
з науково-методичної роботи обласного центру туризму, краєзнавства
та екскурсій учнівської молоді*

Рецензенти:

*кандидат історичних наук, доцент О.П.Хасцький
кандидат історичних наук, доцент В.О. Стремецька*

У виданні через словникову призму висвітлено головні питання історії розвитку національних меншин України, подано рекомендовану літературу, теми учнівських наукових робіт, проблемні питання та завдання, документальну базу.

Книга призначена для науковців, слухачів МАН, школярів, вчителів, а також для всіх тих, хто цікавиться проблемами етнічної історії України.

*Рекомендовано до друку творчою лабораторією керівників
наукових секцій (Протокол №1 від 12.09.2005)*

©Міронова І.С., Ю.В.Котляр

ЗМІСТ

Передмова	4
Словник термінів та понять	6
Документальні матеріали	35
Рекомендована література	61
Перелік запитань для самопідготовки	64
Тематика учнівських наукових робіт	66
Довідки про авторів	67

ПЕРЕДМОВА

В умовах розбудови незалежної демократичної держави України значно зріс інтерес громадян до її історії. Україна — багатонаціональна країна, до складу якої входять різні за походженням і культурою етнічні спільноти. Поряд з українцями, значний відсоток становлять росіяни, набагато менший — слов'янські етноси: білоруси, поляки, болгари, чехи й представники інших мовних груп. Є також спільноти, які не мали власної державності, як, наприклад, цигани. Всього на території України проживає більш як 130 національностей.

Більшість цих спільнот об'єднує те, що вони протягом століть знаходилися у відриві від основного масиву свого етносу в умовах українського середовища й активно взаємодіяли з українцями. Такі спільноти умовно названі етнонаціональними. Їх виникнення пов'язано зі зміною кордонів, міграційними процесами, зокрема еміграцією або депортацією. Основою об'єднання етнонаціональних груп є спільність походження, культура, самоназва.

У наш час, в умовах незалежної України, створюються можливості не лише для відродження і всебічного розвитку різних етнонаціональних груп, а й посилення їхніх соціально-економічних, політичних і культурних зв'язків із своєю нацією, що об'єктивно протидіє процесам примусової асиміляції та денаціоналізації, які мали місце в минулому.

Сучасні етнонаціональні процеси повинні досліджуватися з позицій історизму, коли йдеться про інший аспект державотворення, зведений тепер до рівня державної програми — визначення в межах України національно-культурних автономій. Причому мова йде не про територіальну автономію, а лише про форму національно-культурного самовизначення громадян, самостійного вирішення ними питань збереження своєї етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності.

Основну увагу зосереджено на регіональних особливостях діяльності та розвитку національних меншин, що не можуть бути відокремлені без ґрунтового знання історії формування народів, особливостей їхньої ментальності, культури, національної політики країн, у складі яких вони перебували в минулому, соціально-політичних процесів, міжетнічних стосунків.

До **етнічних меншин** належать групи громадян України неукраїнської національності та їхні нащадки, що традиційно проживають на її території, визнають Конституцію України та закони України, є меншими за чисельністю від загальної кількості громадян української національності у державі, характеризуються власною етнічною, культурною, мовною та релігійною самобутністю і готові її зберігати та розвивати.

Відзначимо, що характерною рисою сьогодення є швидке зростання національного самоусвідомлення народів. Адже до недавнього часу **національна свідомість** (ціннісні орієнтації, шанування своєї мови, історична пам'ять, вірність традиціям, потреба реалізувати свої національні інтереси, опановувати і передавати національні культурні надбання), практично не бралися до уваги і не вивчалися, більше того, навіть згадка про неї часто сприймалася як намагання розбудити націоналістичні настрої (у зрозумілому трактуванні).

Слід підкреслити, що важливого значення набуває не лише з'ясування етнонаціональних процесів у самій Українській державі, а й реалізація концепцій транскордонної співпраці між Україною і сусідніми країнами. Ці концепції закладені в “Європейській хартії територіального устрою”, “Основних положеннях європейського простору”, “Європейській хартії прикордонних та транскордонних регіонів” та інших документах.

Національні відносини - це поняття багатоаспектне і складне. Коротко визначити зміст національних відносин можна так - це стосунки людей в усіх сферах суспільного життя, які належать до різних етносів - націй, народностей, етнічних груп. В їх структурі можна виділити внутрішньонаціональні і міжнаціональні. Політичним принципом міжнаціональних відносин є національна єдність. Соціально-економічний, політичний, духовний та етнічний розвиток нації неможливий без такої єдності. Національна єдність є постійно діючим фактором, основою життєдіяльності нації. Реальне життя націй і народностей далеке від вирішення всіх проблем. Вивчення особливостей вирішення національного питання в сучасних умовах є важливим і актуальним, диктується потребою часу.

Саме тому, увазі слухачів МАН, школярів та інших потенційних читачів пропонуються словниково-документальні матеріали, авторів якого турбує доля етнічних меншин, які проживають на території України, їх сучасний та майбутній стан.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

АБОРИГЕНИ – корінні жителі певної території, що проживають на ній з давніх-давен, тобто від початку її існування.

АВТОНОМІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. autos - сам, nomos - закон) - національне (етнічне) самоврядування, яке є однією з форм гарантованого міжнародним правом самовизначення народів. Виникнення інституту автономії етнічної було значним кроком на шляху демократичного вирішення етнонаціональних проблем в поліетнічних суспільствах, збереження чи зміцнення в них етнополітичної стабільності, зокрема, запобігання конфліктів на етнічному ґрунті та сепаратизму.

Відомо кілька форм автономії етнічної: національно-територіальна, національно-культурна, національно-персональна. *Національно-територіальна автономія* надається, як правило, етнічним групам, які компактно проживають в межах держави, відрізняються від основної маси населення мовою, культурою, релігією тощо, а також вважаються “корінними етносами” на даній території (в більшості випадків останнє фіксується в назві даної території чи землі). Ця форма автономії передбачає широке внутрішнє самоврядування етнополітичного чи етнотериторіального утворення в рамках єдиної держави, в тому числі з деяких питань законодавства.

Залежно від того чи іншого розподілу повноважень між місцевою і центральною владою автономії етнічної цього типу можуть мати різний обсяг політичної самостійності. Ряд варіантів національно-територіальної автономії за своїм статусом близькі до адміністративної автономії, хоча остання не передбачає безпосереднього зв'язку з етнічними чинниками.

Національно-культурна автономія надається здебільшого національним меншинам держави і має екстериторіальний характер. Вона полягає в законодавчо оформленому праві етнічних груп на збереження і розвиток своєї культурної, мовної, релігійної самобутності, на утворення своїх громадських об'єднань, на користування й навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови, на розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

Особливим видом автономії етнічної є *національно-персональна автономія* - право етнічних меншин на самостійне влаштування свого національного життя. Була встановлена в УНР Законом про національно-персональну автономію, ухваленим Центральною Радою 9 січня 1918 р. Згідно з законом громадяни, належні до певної меншини, могли утворити Національний Союз, якому надавалися права законодавства йрядування в межах компетенції, встановлюваної Установчими Зборами даної національної меншини - вищим представницьким органом Національного

Союзу. Влада останнього поширювалася на всіх його членів, незалежно від місця їхнього проживання в межах держави. Вищим виконавчим органом Національного Союзу була Національна Рада, що обиралася Національними Зборами.

Різні види автономії етнічної є дієвою формою забезпечення прав корінних народів і національних меншин, надійним механізмом стабілізації, нормалізації та гармонізації міжнаціональних відносин у сучасних поліетнічних суспільствах.

АВТОХТОНИ – первісне населення тієї чи іншої землі.

АДАПТАЦІЯ ЕТНІЧНА — пристосування людини або групи людей до нового етнічного середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії.

АНТИСЕМІТИЗМ — одна з форм національної та релігійної нетерпимості, що знаходить прояв у ворожому ставленні до євреїв, а також система поглядів, що його обґрунтовує. Появі антисемітизму сприяло дисперсне розселення єврейської етнічної меншини серед народів, культура, мова, звичаї, життєвий побут, релігія яких значно відрізнялися від єврейської. Переслідування євреїв розпочинаються ще у перші століття діаспори (Олександрія, Антіохія у I ст. н.е.). Посилення антисемітизму у Західній Європі відмічається в XI - XII ст. у період хрестових походів і особливо у XII - XIV ст. У цей час за участі католицької церкви проводиться політика сегрегації євреїв (заборона шлюбів із християнами, їх поселення в окремих міських кварталах - гетто, введення 1215 р. IV Латеранським собором особливого знаку на одязі євреїв), закріплення юридичного нерівноправ'я з християнським населенням, повне або часткове вигнання євреїв із ряду західноєвропейських країн (з Англії 1290 р., Франції 1394 р., Іспанії 1492 р.). У стародавні часи і за середньовіччя антисемітизм мав передусім релігійний характер і нав'язувався церковними колами. Однак клерикальний антисемітизм мав значні прояви і в нові часи, особливо у Російській імперії. У 1946 р. Всесвітня Рада Церков засудила антисемітизм, а 1965 р. Другий Ватиканський Собор зняв звинувачення з євреїв у вбивстві Ісуса Христа.

У сучасному суспільстві можна виділити такі форми антисемітизму: державний, політичний та побутовий. *Державний* здійснюється та ідеологічно забезпечується державою і є складовою частиною державної політики. Ця форма антисемітизму була притаманною внутрішній політиці Російської імперії (установлення “межі осілості” для євреїв, заборона купівлі землі й заняття землеробством,

перебування на державній службі, встановлення норм прийому євреїв до середніх та вищих учбових закладів). Найогидніших форм державний антисемітизм набрав у фашистській Німеччині у 1933-1945 рр., що проводила політику геноциду євреїв. У Радянському Союзі державний антисемітизм існував під виглядом “боротьби із сіонізмом”.

Політичний антисемітизм полягає у пропаганді та використанні антисемітських ідей радикальними політичними партіями та громадськими об'єднаннями. Тут можна виділити антисемітизм праворадикального (розглядає євреїв як підбурювачів та основних учасників революційних рухів) та ліворадикального (отождоює євреїв із представниками паразитичних, експлуататорських класів) напрямів.

Побутовий антисемітизм, що ґрунтується на ксенофобії, національних та релігійних пересторогах щодо євреїв, соціальному невдоволенні, набуває поширення за цілеспрямованої його пропаганди державою та політичними об'єднаннями.

Посилення антисемітизму спостерігається, як правило, у період соціальних та економічних криз, суспільної нестабільності.

АРЕАЛ ЕТНІЧНИЙ — територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу. Прикладами етнічних ареалів в Україні є болгарський етнічний ареал у Болградському районі Одеської області, грецький етнічний ареал у Приазов'ї, угорський етнічний ареал у Закарпатті тощо. Як правило, у межах етнічного ареалу найбільш ефективно зберігаються традиції, звичаї, елементи культури та побуту етнічних спільнот. У 1920 - 30-і рр. етнічні ареали були основою утворення національних районів німців, болгар, євреїв, поляків тощо. Останніх 1931 р. нараховувалося 25, а національних сільрад — 811. Сьогодні етнічні ареали відіграють важливу роль у структуруванні етнічних меншин України.

АСИМІЛЯЦІЯ ЕТНІЧНА — розчинення самостійного етносу або його частини в середовищі іншого, як правило, більш великого етносу. При цьому етнос, що асимілюється, втрачає свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість, переймаючи етнокультурні компоненти іншого етносу.

БІЖЕНЕЦЬ — особа, яка внаслідок особливого перебігу подій або через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, етнічного походження, релігійного вірування,

громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичної орієнтації знаходиться за межами країни своєї громадянської приналежності й не може скористуватися захистом цієї країни або не бажає цього робити внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства й знаходячись поза межами країни свого попереднього постійного мешкання, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

У міжнародному праві статус біженців, їх права регулюються низкою міжнародних угод. Наприклад, “Конвенція про статус біженців” 1951 р. Для захисту та розв’язання проблем біженців створено посаду Верховного комісара ООН у справах біженців.

В українській історії проблема біженців поставала декілька разів. Уперше масова поява біженців була пов’язана з політичними подіями XVIII ст. Найбільша кількість біженців спостерігається у XX ст., коли близько 200 тис. вихідців з України, які опинилися у Європі внаслідок подій Другої світової війни, із різних причин відмовились від повернення до СРСР і з часом розселилися по світу. Сьогодні на території України перебуває певна кількість біженців з країн колишнього Радянського Союзу, Африки, Азії.

ВІДНОСИНИ МІЖЕТНІЧНІ — відносини між етносуб’єктами — народами, етнічними групами, особами як індивідуальними етносуб’єктами, а також всередині даного етносу, що відображають конкретно-історичні умови життя даного етносу, його етнічний статус, норми, традиції, пріоритети та цінності, що історично склалися. Такі відносини мають характер співробітництва або конфлікту. На це впливають не тільки загальносоціальні умови, але й конкретна соціальна ситуація, що визначає положення етносуб’єкта та його соціальні орієнтири. Відносини етнічні — важлива характеристика способу життя етносуб’єкта. Вони, з одного боку, зазнають впливу, а з другого — самі впливають на всі структурні елементи способу життя етносуб’єкта. Найбільш радикально відносини етнічні змінюються в процесі докорінних соціально-економічних перетворень у суспільстві та змін у соціальному статусі етносуб’єкта. Зміст цих перетворень визначається спрямованістю та мірою тих перетворень, що відбуваються у суспільстві.

ВІДРОДЖЕННЯ ЕТНІЧНЕ — процес, пов’язаний з активізацією зацікавленості широких мас того чи іншого народу у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, із підвищеним прагненням до відтворення у різних формах (через етнічні організації,

культурно-мистецьку діяльність, сім'ю, наукові та просвітительські товариства) своєї самобутності, завдяки якій той чи інший народ, та чи інша людська спільнота вирізняється у поліетнічному середовищі. Ознаками етнічного відродження є утвердження позицій мови у лінгвістичній ситуації поліетнічної держави, звільнення від впливів іноетнічних елементів культури, що неприродним шляхом нав'язувалися певній етнічній спільноті (наприклад, “русифікація” в Україні), пожвавлення діяльності організацій, утворених вихідцями з однієї країни, зокрема церкви, інтенсифікація зв'язків між різними частинами етносу, що внаслідок певних обставин опинилися у різних країнах. Процес етнічного відродження у кінцевому результаті має завершуватися завоюванням гідного (незалежного) становища того чи іншого етносу або ж його частини у поліетнічному, етнополітичному організмі (державі) й вдоволенням потреб, пов'язаних з етнічним походженням особи.

ГЕНОЦИД — цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими, корисливими або релігійними мотивами. До таких дій належать: вбивство членів цієї групи; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі.

ДЕЕТНІЗАЦІЯ — в своїй основі штучно-насильницький процес поступового і планомірного позбавлення певного етносу його найважливіших рис. Деетнізація (дещо пом'якшений варіант етнотциду) здійснюється переважно через ряд заборон (у прямій чи прихованій формі), а також шляхом створення всіляких перепон вживанню етнічної мови, функціонуванню етнічних шкіл, здійсненню видавничої діяльності та роботі засобів масової інформації, розвитку літератури, мистецтва та етнічної культури взагалі. Деетнізація може відбуватися й у такий спосіб як репресії щодо найбільш активної частки етносу (перш за все - його інтелігенції) та масові депортації. Однією з форм деетнізації є штучно-прискорена асиміляція етнорасових груп.

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — процес насильницького позбавлення певного народу власної державності зі всіма наслідками, а саме: втрата, насамперед, політичної та економічної незалежності (державних кордонів, митниць, власної грошової одиниці, війська, органів безпеки, можливості здійснювати самоврядування та ін.), втрата значною мірою й духовно-культурного суверенітету (можливостей проведення самостійної освітньої

політики, розвитку власних наук, літератури, мистецтва тощо). Денаціоналізація може стати можливою як результат або як вимушене приєднання (з'єднання) одного державного народу до іншого (наприклад, Україна - до Росії у XVII ст.), або завоювання одного державного народу іншим (іншими) (розподіл Польщі наприкінці XVIII ст. між Прусією, Австро-Угорщиною та Росією). За денаціоналізацією може бути (але не обов'язково) деетнізація і навіть етноцид. Що ж безпосередньо до історії людства кінця XX ст., то для неї більш властивими є якраз протилежні процеси - національне народження та відродження народів.

ДЕПОРТАЦІЯ — вигнання, вислання. У правовій сфері — особливий вид заслання. У широкому розумінні депортацією називають примусове виселення з місця постійного проживання особи, яка визнана соціально небезпечною. Депортація може застосовуватися як до окремих осіб, так і до представників певної соціальної групи.

Вперше депортацію було застосовано у XVIII ст. у Франції по відношенню до політично неблагонадійних осіб. В СРСР депортація була наслідком політичних рішень. В 1940-х рр., на підставі сфальсифікованих звинувачень, з місць свого історичного або постійного мешкання були переселені етнічні німці, турки-месхетинці, народи Чечні, Інгушетії тощо. На території сучасної України найбільш масово депортаційною акцією було переселення у травні 1944 р. близько 200 тис. кримських татар у Середню Азію.

ДЕПОРТОВАНІ НАРОДИ – народи, до яких застосовувалось масове виселення з місць постійного проживання за національною ознакою.

ДЕРЖАВНА МОВА – мова, що обслуговує суспільство в офіційному спілкуванні і виступає одним з символів державного і національно-культурного суверенітету. В Україні статус державної мови має українська мова, яка є рідною для більшості населення республіки. Цей статус закріплено у “Законі про мови в УРСР”, прийнятому Верховною Радою 28 жовтня 1989 р. Державність української мови передбачала її використання у сфері науки, інформатики, культури, вона ставала мовою офіційних засобів масової інформації, оголошень і повідомлень, маркування товарів та назв.

Відповідно до змісту Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., наша держава є національною за своїм походженням, оскільки її утворення відбувалось на основі здійснення усім українським народом права на самовизначення. Національний характер держави зумовлюється

певною мірою й етнонаціональним складом нашого суспільства. Це знаходить своє відображення в Основному Законі, в якому визначається і закріплюється державна мова, якою є українська мова (ст.10).

ЕМІГРАЦІЯ — поняття, що вживається як для визначення процесу виїзду громадян із своєї країни в інші країни на постійне або довготривале проживання, так і для визначення статусу сукупності вихідців з однієї країни, які проживають в іншій країні, в межах часу, потрібного для їх правової і соціальної адаптації в нових умовах.

Право залишати свою країну і повертатися до неї зафіксоване у Загальній декларації прав людини (1948 р.) і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), що містить і ряд обмежень, що зумовлені охороною “державної безпеки, громадського порядку, здоров’я чи моральності населення”. У колишньому Радянському Союзі існувала низка процедур, що ускладнювали право на виїзд і довільно тлумачили обмежувальні положення пакту. Нині діючі в Україні нормативно-правові акти приведені у відповідність з міжнародними нормами.

ЕТНІКОС — давньогрецький прикметник від слова “етнос” - народ. Застосовується тоді, коли йдеться про вузьке розуміння останнього, тобто для означення сукупності осіб однієї етнічної належності незалежно від їхнього територіального розміщення (на відміну від широкого значення термінів “етнос” та “етносоціальний організм”). Етнікос є особливою історичною спільністю людей, яка виникла і розвивається природно-історичним шляхом, незалежно від волі людей, які її складають. Люди, які належать до одного етнікосу, мають спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень - етнічну свідомість, зафіксовану в самоназві (етнонімі). Необхідною умовою для виникнення етнікосу є проживання людей на одній території та єдність їхнього економічного життя. Однак для подальшого існування етнікосу вони не обов’язкові. Так, українці є громадянами багатьох держав. Але оскільки вони зберігають тією чи іншою мірою такі спільні етнічні ознаки як мова, культура, характер (етнічна психологія), усвідомлення єдності походження, то належать до українського етнікосу. Частини етнікосу, що проживають відокремлено від основного його масиву, можуть знаходитися в компактному та дисперсному стані. Перші з них прийнято іменувати етноареальними, другі - етнодисперсними групами. В українській мові терміну етнікосу певною мірою відповідає термін “етнос”, коли воно розуміється як сукупність осіб однієї етнічної належності незалежно від території проживання. Однак як більшість слів живої мови, воно багатозначне і застосовується переважно для позначення

етнічних спільностей лише нового і новітнього часу. На відміну від цього термін етнікос не обмежений в стадіальному плані і характеризує людей однієї етнічної належності протягом їхнього етногенетичного розвитку. В об'єктивній реальності етнікоси не існують поза соціальними організаціями - самостійними одиницями суспільного розвитку. У просторовому плані етнікоси можуть збігатися з територіально-політичними спільностями (державами), стаючи частками таких соціально-економічних цілісностей як нації. "Своя" держава забезпечує, як правило, сприятливіші, порівняно з бездержавним існуванням, умови для відтворення етнокультурних та етноментальних структур етнікосу, утворюючи з них такі окремі етносоціальні організми, як нації або етнічні групи. В останніх роль соціального організму відіграють сім'я й община (первинна територіальна спільність). Тому ці групи, як і територіально відособлені від основного масиву частини етнікосу, можна розглядати як етносоціальні.

ЕТНІЧНА МЕНШИНА - це спільнота людей, яка існує в поліетнічному суспільстві, їй властиве уявлення про спільне походження і вона в порівнянні з місцевим аборигенним етносом становить меншу кількість.

ЕТНІЧНІСТЬ - термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їхнім етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці й в цілому у ментальності, підтверджуючи це походження й вирізняючи їх з поміж інших. Етнологи та етносоціологи активно послуговуються цим терміном з середини 1960-х рр., коли у країнах з поліетнічним складом населення зростає зацікавленість походженням, а відтак культурою, традиціями представників різних народів, які волею долі опинилися в рамках однієї держави. Значення етнічності для окремого народу чи його вихідців, які мешкають в іноетнічному оточенні, полягає у тому, що вона є джерелом їхньої ідентичності у різні періоди історичного розвитку поліетнічних країн й залежить від низки чинників, серед котрих вагому роль відіграють можливості вдоволення потреб вихідців з інших народів у конкретному суспільстві.

ЕТНОДИСПЕРСНІ ГРУПИ - частини етнікосу, що проживають відокремлено від його основного масиву і знаходяться у розсіяному стані. Втім, не дивлячись на те, що ядра етнодисперсних груп знаходяться в інших соціальних організаціях, це не позбавляє дані групи певних соціальних параметрів. Власне, в реальній дійсності етнікос взагалі не існує поза соціальними інститутами, роль яких, як правило, виконують різні соціальні спільноти. За умови утворення етнікосом етнодисперсної групи таку функцію здатні брати на себе сім'я, громада і

т.ін. Тому, коли мова заходить про частини етнікосів, що відокремлені від їхнього основного ядра, уявляється доцільним розглядати їх як етносоціальні групи, які у деяких випадках навіть можуть мати інші етносоціальні параметри ніж основний етнічний масив держави. Частіше за все етнодисперсні групи залучаються до системи соціально-економічних зв'язків, властивих тому соціальному організмові, у межах якого вони знаходяться. Саме з таких причин різні частини одного й того ж етнікосу можуть мати далеко не однакові економічні параметри і більш того, належати до різних соціально-економічних формацій.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ – це спільноти, які проживали протягом століть у відриві від основного масиву свого етносу в умовах іншонаціонального, тобто українського середовища й активно взаємодіяли з українцями. Їхнє виникнення пов'язано зі зміною кордонів, міграційними процесами, зокрема еміграцією або депортацією.

ЕТНОПОЛІТИКА — загальний комплекс засобів політичної діяльності в галузі етнонаціонального розвитку та міжетнічних відносин - діяльності як з боку держави та її інститутів, так й інших суспільних (неофіційних) структур (політичних партій, етнічних організацій і т.д.). Етнополітика — це процес формування та регулювання міжетнічних відносин разом з тими факторами, що зумовлюють саме розвиток етнічних структур та інститутів. Зміст етнополітики не обмежується діяльністю держави та її інститутів. Адже участь етноспільностей у політиці в якості як її об'єкту, так і суб'єкту зумовлює два відповідних напрями даного взаємозв'язку: якщо в першому випадку суб'єктом політики виступають етнічні спільності, а об'єктом - офіційні політичні інститути, то у другому - суб'єктом виступають-офіційні політичні інститути, а об'єктом - етнічні спільності. Таким чином, етнополітика постає як подвійно зумовлена. Відтак у будь-якій етнополітиці можна виділити як мінімум два аспекти: 1) політичне функціонування етнічних спільностей, тобто їхня політична організація і участь у політичному житті суспільства; 2) регулювання цього процесу з боку держави, офіційних і загальнонаціональних політичних інститутів.

ЕТНОС — це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу - мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими

на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає важливим атрибутом етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етноси.

У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні зв'язки, що забезпечують тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно і дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато ін.).

ЕТНОТИП — представник етнічної спільноти, який уособлює в собі суттєві, найбільш характерні (“нормальні”) риси одного або декількох етносів у їхньому зіставленні одного з іншим. Термін “етнотип” поширений серед науковців (етнологів, етносоціологів, етнопсихологів, етнолінгвістів, істориків, культурологів, політологів тощо), а також широко використовується на побутовому рівні. Вживається переважно у трьох значеннях: 1) індивідуальність, що наділена яскравими специфічними для певного етносу рисами-якостями (“гарячий грузин”, “педантичний німець”, “практичний американець”); 2) узагальнена різноманітність індивідуальних представників споріднених етносів до одного “середньонормального”, умовно взятого за взірець (“слов'янська красуня”, “дагестанський горець” тощо); 3) груповий представник споріднених та неспоріднених етносів у всій сукупності його соціальних та історичних особливостей буття (“європеєць”, “латиноамериканець”, “африканець”). В історичному контексті етнотип змінює свої характерні риси-якості. Це обумовлюється загалом як зовнішніми факторами буття етносу (природньо-географічними, економічними та іншими умовами його існування), так і внутрішньо-духовним життям.

ЕТНОЦИД — народонищення, процес, спрямований на винищення того чи іншого етносу (етносів). Етноцид може бути ініційований ідеологією та державною політикою (винищення євреїв, слов'ян нацистами), або ж, не будучи задекларованим офіційно, може лише спиратися на підтримку держави, основне населення якої і проводить нищення інших народів - шляхом витіснення автохтонного

населення з місць його проживання, економічного і політичного тиску, поширення алкоголізму і венеричних захворювань серед народів, які перебувають на нижчому щаблі суспільного розвитку. Яскравим прикладом можуть служити резервації індіанців у США, політика Російської імперії стосовно народів Крайньої Півночі. Нацисти винищували народи неарійської раси в концентраційних таборах, політика радянського уряду має на своєму рахунку голодомор в Україні 1930-х рр. і оголошення цілих народів зрадниками з наступною депортацією в глухі незаселені місця. На окремий розгляд заслуговує культурний етноцид, тобто придушення етнічного розвитку, ліквідація еліти, утримування культури на глибоко провінційному рівні. Наслідки етноциду є дуже тяжкими і відчуються протягом десятиліть - як в генетичному (зменшення чисельності народів, нищення еліти), так і в етносоціальному сенсі (конфлікти між народами, які повертаються, і штучно змішаними етносами, що викликає спотворення соціальної структури, диспропорції в розподілі матеріальних благ тощо). Внаслідок політики етноциду царського уряду кількість народів Російської імперії протягом часу її існування зменшилась із 180 до 100. У наш час етноцидом слід називати і таку державну політику, що просто ігнорує потреби народів, які внаслідок колоніальних завоювань поставлені на межу вимирання й не здатні належним чином відродитись, щоб забезпечити своє майбутнє, без економічної та іншої допомоги.

ІДЕОЛОГІЯ ЕТНІЧНА — сукупність теоретичних концепцій, доктрин, програм, платформ і т.ін., у яких під певним кутом зору подається історія етносу, тлумачаться особливості його характеру і свідомості, пропонується ставлення до інших етносів, обґрунтовуються завдання, найімовірніші і бажані шляхи та напрями розвитку етносу. Створює етнічну ідеологію найбільш свідомо і політично активна частка етносу - інтелігенція.

Найбільш виразних і загострених форм етнічна ідеологія набуває тоді, коли зростає напруженість у відносинах між декількома або принаймні (у межах однієї держави) між двома етносами, один з яких має експансіоністські наміри по відношенню до іншого. Коли ж міжетнічне напруження відсутнє, не виникає (або зникає) й етнічна ідеологія, тобто у самосвідомості етносу не домінують політичні аспекти. Етнічна ідеологія є одним із засобів приведення етносу у рухомий стан, і коли об'єктивний розвиток подій досягає апогею, достатньо появи індивідуального чи колективного дійового лідера, озброєного етнічною ідеологією, щоб почався широкомасштабний етнічний рух.

ІМІГРАЦІЯ — процес в'їзду громадян інших держав до країни їх наступного постійного або довготривалого проживання. Вибір переселенців обумовлюється здебільшого наявністю економічних і політичних можливостей: робочих місць, вільних або доступних земель, об'єктів освіти і професійної мобільності, сталих демократичних традицій і інститутів, яких бракує на батьківщині. Прибуття іммігрантів дозволяло і дозволяє країні-об'єкту переселення вирішувати проблеми освоєння територій, дефіциту певних професіональних категорій і робочої сили в цілому, зміцнювати інтелектуальний потенціал. Серед країн, населення яких впродовж віків складалось і складається нині переважно з іммігрантів та їх нащадків, - США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякі латиноамериканські країни. Протягом останніх десятиріч об'єктом інтенсивної імміграції стала Західна Європа та Ізраїль, а основним джерелом переселенського руху - східноєвропейські країни і країни колишнього Радянського Союзу. Допуск у країни-об'єкти імміграції регулюється спеціальним законодавством, в якому є відчутні відмінності. Найбільш поширеною умовою прийому іммігрантів є засвідчена відповідним державним відомством потреба у робочій силі у певних секторах економіки. У США за діючим з 1965 р. законом встановлюються щорічні квоти, а в її межах діють преференції, що надаються близьким родичам громадян США та спеціалістам високої кваліфікації. Поряд з “нормальною” імміграцією, відбувається нелегальна імміграція, (поширена у США, країнах Західної Європи), суб'єктами якої є найменш соціальне захищені категорії населення. Законодавство України передбачає надання статусу іммігрантів у відповідності з щорічними квотами, принципами возз'єднання сімей і становищем у сфері зайнятості, загалом відповідаючи загальновизнаним міжнародним нормам, спираючись на досвід багатьох зарубіжних країн, що віддавна є “споживачами” іммігрантів.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖЕТНІЧНА — процес зближення етносів-автохтонів та розташованих серед них різних за кількісним складом етнодисперсних груп, який підпорядкований створенню єдиної для усіх них поліетнічної держави-нації. Цей процес відрізняється від створення державних етнічних конгломератів тим, що в ньому відсутнє насильництво одного етносу над іншим (іншими). Міжетнічна інтеграція відбувається як органічне з'єднання етносів тому, що їй передують досить тривале за історичним часом та близькосусідське у географічному просторі співіснування етносів на засадах переважаючої етнічної взаємосимпатії або принаймні відсутності історично укоріненої, перманентної міжетнічної ворожнечі. Поштовхом до активної міжетнічної інтеграції може бути виникнення спільної зовнішньої небезпеки, а також міркування про доцільність з'єднання зусиль для вирішення історично

нагальних спільних внутрішніх проблем. Інтегруються не обов'язково генетичне близькі етноси. Так, сьогодні існують етноси, що генетичне не є близькими між собою, але інтегровані у такі достатньо стійкі державні утворення (Швейцарія або Бельгія). І навпаки, ідеї пангерманізму, панслов'янізму практичного втілення так і не набули.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ — світоглядний принцип міжнародного єднання, що стверджує рівність та суверенність усіх народів світу, потребує визнання та поважання самобутності соціально-історичних та культурних надбань кожного з них. Реалізація цього принципу передбачає створення світової співдружності націй на засадах взаємодопомоги та взаємосприяння всебічному прогресивному розвитку. Першим досвідом такого єднання народів була Ліга націй, що існувала у період між першою та другою світовими війнами. Після Другої світової війни ідеї світової співдружності націй продовжує розвивати та реалізовувати Організація об'єднаних націй. Значний наголос в її діяльності робиться на визнанні та відстоюванні прав людини. З розпадом у серпні 1991 р. СРСР почався новий етап співпраці народів світу.

ІСТОРІЯ ЕТНІЧНА — 1) реальний процес змін та подій, яких зазнав певний етнос від часів свого виникнення до сьогодення, у всій їх багатоманітності і повноті; 2) наука, що вивчає цей процес у сукупності його найбільш значних подій та зрушень, що збереглися у народній пам'яті, а також знайшли відображення у різних письмових джерелах. На відміну від історії нації, що невідривна від історії окремої держави, реальний процес етнічної історії охоплює не тільки ту частку етносу (доречі - не завжди більшу), яка проживає на автохтонній території, а й ту, яка утворює діаспору. Щоправда, перетворитися на діаспору може й таке автохтонне населення, яке нікуди не мігрувало з місць свого розселення (наприклад, українці російської частини Слобожанщини). Історія етносу не складається тільки із соціальних подій, вона у своїй самодії втілюється у пам'ятки матеріальної та духовної культурної творчості етносу.

Щодо етнічної історії як науки, то вона лише умовно може бути одношереговою із реальною етнічною історією, бо у дійсності є часткою останньої - як феномен самосвідомості етносу, як елемент його духовної культури. З іншого боку, як наука, етнічна історія не може обмежуватися суто дескриптивними функціями: вона здійснює вивчення та накопичення фактів, їх систематизацію та аналіз з метою так опанувати минуле, щоб сучасне стало зрозумілим етносу, а відтак шляхи його розвитку у майбутньому. Тому ця наука вивчає факти реальної етнічної історії у їх взаємозв'язку та спадкоємності, у їх каузальній обумовленості. А це, у свою чергу, змушує звертатись і до фактів історії сусідніх етносів та

націй. Нарешті, сьогодні етнічну історію ніяк не можна збагнути у всій її сутності, не враховуючи досить відчутних впливів на неї сучасного світового історичного процесу.

КАТЕГОРІЯ ЕТНІЧНА — цей термін у науковий обіг ввів відомий англійський етнолог Е.Сміт у своїй книзі “Етнічне відродження у сучасному світі”. За його визначенням, етнічною категорією визнаються окремі особи того чи іншого походження, яким властивий високий ступінь асиміляції і які окрім походження нічим іншим не пов’язані з відповідним етносом. Прикладом етнічної категорії можуть бути вихідці з України та їхні нащадки, які тривалий час проживали в умовах іноетнічного оточення та під його впливом, а також такі, які у процесі цілеспрямованої державної політики втрачали риси, що визначали їхню сутність як українців. Такий фактор мав місце у багатьох регіонах розселення представників українського етносу (Росія, США, Канада, Аргентина, Німеччина). За певних умов може відбуватися процес відродження етнічної самосвідомості, у якому представники етнічної категорії активніше залучаються до збереження й розвою своєї етнічної самобутності в іноетнічному середовищі, перебираючи або ж відроджуючи все більше якостей (у побуті, культурі), через які вони зміцнюють свої зв’язки з ядром українського етносу і більшою мірою усвідомлюють себе українцями.

КОЛОНІЗАЦІЯ — заселення і господарське засвоєння окраїнних земель своєї країни, а також заснування поселень і утворення господарської системи за межами держави. У першому випадку говорять про внутрішню, а в другому - про зовнішню колонізацію.

В залежності від наявності місцевого населення і належності або неналежності території до держави колонізація проходить у формах мирного заселення або насильницького завоювання. Мирне засвоєння території здійснюється представниками одного або декількох етносів. Як правило, переселенці оселяються компактно, одноетнічними общинами – „колоніями”. Завдяки такій формі поселення мігрантам вдається довгий час зберігати культуру, мову, традиції та звичаї свого материнського етносу. Проте нові соціально-економічні, господарські, природні умови ведуть до певної трансформації культури. На зміни в культурі впливають також контакти з місцевим населенням й переселенцями іншого етнічного походження.

Колонізація чужих територій здійснювалась шляхом завоювання, жорстокими розправами завойовників над місцевим населенням. Такий

тип колонізації означав повне або часткове руйнування суспільного ладу аборигенів. Здебільшого колонізатори ліквідували центральну владу та її органи на місцях, а інші суспільні інститути пристосовували до своїх потреб. У цьому їм допомагала місцева верхівка підкореного народу, яка переходила на бік колонізаторів. Проте підкорення держави, суспільства, території, встановлення своїх порядків чужинцями ще не означає повної колонізації. Складнішим явищем є культурна, психологічна колонізація, тобто духовна колонізація людей.

КОЛОНІЗОВАНІ МЕНШИНИ – нащадки давнього населення завойованих і заселених колоністами територій.

КОРДОНИ ЕТНІЧНІ — умовні лінії або рубежі, що розділяють етнічні території, тобто території, компактно населені певними етносами або етнічними, а також етнографічними групами. Складаються протягом історичних періодів. Етнічний кордон виявляє крайню межу компактного розселення даної етнічної спільноти і, як правило, не є суцільною лінією. Конфігурація етнічного кордону звичайно буває складною, вона може описувати зигзаги та петлі і, нарешті, замикаючись, іноді всередині залишаються великі внутрішні простори, заселені іншими етнічними спільнотами.

На відміну від кордонів політичних і адміністративних, кордони етнічні одної етнічної спільноти можуть взаємоперехрещуватися з етнічними кордонами іншої етнічної спільноти. При визначенні кордонів етнічних береться до уваги низка ознак: мова, етноспецифічні риси матеріальної та духовної культури, етноніми та етнопоніми, що переважають на даній території.

Кордони етнічні не є незмінними та статичними - вони змінюються у часі так само як і етнічні спільноти, які проживають у їхніх межах. Великі етнічні масиви розділяють смуги перехідних зон - так звані етнічні пограниччя, що є територіями, заселені етнічно змішаним населенням, де міжетнічні контакти є найінтенсивнішими. Конфігурація та стабільність кордонів етнічних залежить від сили й стійкості етнічних процесів, притаманних даній етнічній спільноті (етноеволюційних або етнотрансформаційних процесів).

КУЛЬТУРА ЕТНІЧНА — певна організація духовної, соціальної та матеріальної життєдіяльності та світосприйняття. В її основу покладено звичаї, традиції, норми та цінності - інтуїтивні та

раціональні, міфологічні та технологічні моделі виживання, притаманні саме цьому етносу.

КУЛЬТУРА МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ — система історично обумовлених розвитком суспільства норм і цінностей міжетнічного спілкування (як міжособового так і міжгрупового, на індивідуальному і на інституціональному рівнях). У відносинах між державами, а також у стосунках між представниками різних етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві культура міжетнічного спілкування служить важливим засобом контролю за саморегуляцією соціуму і гармонізацією суспільних відносин.

Культура міжетнічного спілкування є органічним проявом суспільної свідомості і духовної культури нації. Рівень її розвитку обумовлюється системою об'єктивних та суб'єктивних обставин: подоланням протиріч в економічній, політичній, духовній сферах, ступенем розвитку інститутів громадян, суспільства, його відкритості, демократизації, а з другого боку - рівнем виховання світоглядної, етичної культури, освіченості, духовності, етнічної толерантності учасників міжетнічного спілкування.

Історичні традиції філософського осмислення шляхів формування культури міжнаціонального спілкування завжди спиралися на ідеї загальнолюдської єдності - чи то перед лицем єдиного Бога, чи то єдиної людської субстанції. За своєю суттю, вони протистоять ідеям етнічної обмеженості, замкнутості, відчуженості. У період переходу від тоталітарного до демократичного суспільства формуванню культури міжетнічного спілкування притаманні певні суперечливі тенденції: зростання водночас відкритості суспільства і етнічної самосвідомості. У процесі повноцінного розкриття обох тенденцій, за умов державного і громадського піклування про загальнонаціональну злагоду, це протиріччя знімається, не набуваючи конфліктних форм.

МЕНТАЛЬНІСТЬ — дещо спільне, що лежить в основі свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного, тобто вона являє собою глибинне джерело мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Під ментальністю розуміють стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, що визначають устремління, нахили, орієнтири людей, у яких виявляються національний характер, загальноновизнані цінності, суспільна психологія.

МЕНШИНА ЕТНІЧНА — самосвідома своєї єдності спільність людей, для яких властиві спільне походження, спільні мовно-культурні риси, спільні психологічні орієнтації й котрі у кількісному плані поступаються доміантній групі поліетнічного суспільства. За характером розселення етнічні меншини можуть бути компактними і дисперсними. Серед перших - індіанці, мексиканці, вихідці із Азії у США; в Україні - практично всі меншини, за винятком хіба що кримських татар й до певної міри угорців Закарпаття, розселені дисперсно.

За такими базовими показниками, як а) походження (шляхи формування); б) структурно-соціальне становище у суспільстві; в) політичні орієнтації виділяються п'ять типів етнічних меншин: 1) національні меншини, 2) регіональні меншини, 3) мігрантські меншини, 4) колонізовані меншини, 5) нові національні меншини. Подаємо найхарактерніші визначення названих типів меншин: 1. *Національні меншини* утворилися внаслідок виникнення націй-держав (національних держав), для яких важливою умовою є збіг державної самоорганізації й етнічної приналежності населення. “Острівки” з відмінною етнічною ідентичністю у рамках утворених національних держав й склали національні меншини як різновид етнічної меншини. 2. *Регіональними меншинами* є групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, або ж які етнічні і політичні рухи заново хочуть відкрити і оживити “призабуті” етнічні традиції й культуру, а також окремі образи минулого. До таких меншин, зокрема, належать баски й каталонці в Іспанії, валійці й шотландці у Великій Британії тощо. Власне, це ті меншини, які тримаються своєї ідентичності, що була їм властива до утворення національних держав. 3. Інший тип меншин - *мігрантський* - добре знайомий в українській науковій літературі, оскільки іммігранти, скажімо у США, Великобританії, Німеччині, Франції постійно перебувають у полі зору дослідників. 3-поміж мігрантських етнічних меншин виділяються поселенські та заробітчанські. Перші утворюються із іммігрантів, які прибували чи то прибувають на постійне місце проживання. Хоча доречно відзначити, що іммігранти-заробітчани можуть бути тимчасовими й тривалими, а згодом осідати на постійне проживання. 4. *Колоніальні меншини* - це потомки давнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені їхньої успадкованої економічної основи життя й соціальна структура та культура котрих були вкрай знищені. Їх приклади легко віднайти у багатьох поліетнічних країнах світу: індіанці у Північній Америці, давні жителі Австралії, полінезійське населення Австралії, пігмеї та бушмени Африки. 5. Останній тип етнічних меншин — “*нові національні меншини*” є результатом утворення нових національних держав, причому на етапі

становлення останніх йдеться, передовсім про “третій світ”, у якому національні держави виникли у результаті колоніального поділу територій та встановлення кордонів без врахування етнічної специфіки.

МЕНШИНА НАЦІОНАЛЬНА — як правило менша за чисельністю соціальна група, яка не займає панівне положення у певній державі. Члени такої групи - громадяни цієї держави - мають з етнічної, релігійної або мовної точок зору характеристики, які відрізняються від характеристик основної частини населення і виявляють, навіть посередньо, почуття солідарності з метою збереження своїх культури, традицій, релігії або мови.

У країнах з розвинутою демократичною системою суспільних відносин політика держави направлена на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного суспільного розвитку соціальним групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політичний, економічний, а також соціокультурний потенціал. Якщо держава через свою соціальну політику створює не тільки рівні, але й сприятливі умови для функціонування тих соціальних груп, що є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політичного, економічного, соціокультурного, а навіть фізичного або психічного розвитку, то такі соціальні групи мають юридичний статус меншин національних. Міжнародні правові документи до меншин національних відносять тільки громадян даної держави, виключаючи з їх числа робітників-мігрантів та біженців.

МІГРАНТСЬКІ МЕНШИНИ – меншини, які переважно тимчасово проживають на теренах тієї чи іншої держави (заробітчани).

МІГРАЦІЯ — переміщення, переселення людей, яке здебільшого веде до зміни місця проживання. Розрізняються на сталу, тимчасову, сезонну, мятникову. Відбувається як в межах однієї держави (переважно з села в місто, що і є однією з найважливіших рис процесу урбанізації), так і за межі країн. Остання - зовнішня включає еміграцію і імміграцію. Вона спричиняється різноманітними факторами, передовсім - відмінністю соціально-економічних і політичних умов життя в країнах-донорах і країнах-реципієнтах. Це не виключає наявності особистих мотивів, приміром, прагнення до возз'єднання сім'ї. Зовнішні міграції регулюються як міжнародними (наприклад, Римським договором 1948 р.), так і двосторонніми угодами (наприклад, між США і Мексикою). Поняття міграції вживається також стосовно переміщення тварин, зокрема, птиць.

МОВА РІДНА — це та мова особи, якою вона може якнайповніше висловитися, найбільш повно, точно і глибоко передати свої думки, всебічно проявити себе в слові. Перший аспект цього явища, аспект об'єктивного виявлення мови. Другий – суб'єктивно-ціннісний. Він відображає ставлення особи до мов, якими вона володіє, передає мовну самовизначеність особистості. Мову рідну інколи ототожнюють з материнською мовою, мовою коліски, першою мовою, етнічною мовою. Таке уявлення випливає з того, що поширеною моделлю мовного розвитку особи є засвоєння нею за допомогою матері мови свого народу, яка і стає для неї рідною. Проте нетипові для минулих часів варіанти формування мови дитини в умовах масових міграцій, високої територіальної і соціальної мобільності людей стають дедалі розповсюдженішими і потребують чіткого розрізнення рідної, першої, материнської, етнічної, функціонально першої мови. Перша мова особи не завжди збігається з мовою матері, мова матері не завжди збігається з її (матері) етнічністю. Крім того, за певних умов особа вимушена більшу частину часу говорити не рідною мовою і, таким чином, її рідна мова не збігається з функціонально першою мовою. Результатом цього є те, що у багатьох людей рідна мова і етнічність не збігаються. Так, в Україні, за переписом 2001 р., у 32% осіб етнічна належність і рідна мова відрізняються.

МОНОЕТИЧНІ КРАЇНИ – це країни з більш чи менш однорідним складом населення.

НАРОД — у широкому розумінні слова - все населення певної країни або держави. У вузькому смислі як про народ іноді говорять про окремих етнос. Нарешті у повсякденному вживанні цього терміна під ним розуміють людські маси, що соціально відокремлені від пануючих або керуючих верств та груп суспільства. До наукового обігу найдоцільніше запроваджувати термін “народ” у його першому, тобто широкому, значенні. Якщо з народом ототожнювати корінний етнос будь-якої країни або держави, то тоді представники всіх інших етносів (як поодинокі, так і такі, що живуть компактними групами) мають розглядатися як “не народ”, або ж про їх існування треба “забути” і розглядати їх як вже розчинених у корінному етносі. Обидва підходи, зрозуміло, неправомірні. До того ж народ тієї чи іншої країни не завжди складається тільки з одного корінного етносу. Не потребує спеціальних доказів й те, що термін “народ” в смислі керованої, залежної, підлеглої частки населення не може бути застосований ні у етнології, ні у етнографії.

Важливим є питання про назву народу. У Старому Світі ця назва часто походить від самоназви корінного етносу (Албанія, Білорусь, Данія,

Угорщина, Україна, Фінляндія тощо), але не завжди. Так, не існує етнічних швейцарців, бельгійців та представників інших поліетнічних народів. Що ж до Нового Світу, то тут назви народів не мають ніяких етнічних коренів або джерел. Немає етнічних канадців, американців, панамців, болівійців, аргентинців та ін. В цілому слід визнати, що незалежно від того, як утворилась назва тієї чи іншої країни або держави, говорячи про її народ, завжди мають на увазі не моно-, а поліетнічні утворення. Отже абсолютно “чистих” в етнічному відношенні народів не існує. І ми обов’язково будемо мати на увазі поліетнічне утворення й тоді, коли будемо говорити, зокрема: “народ України” або “український народ”.

НАРОДИ КОРІННІ — народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації або в період встановлення існуючих державних кордонів. Суттєвою характеристикою народів корінних є також і те, що вони, незалежно від правового стану, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні і політичні інститути. Обов’язковою ознакою приналежності до народів корінних є самоусвідомлення самих народів як корінних на даній території.

НАСЕЛЕННЯ ПРИШЛЕ — як поняття не має чітко окресленого юридичного змісту і не фігурує в документах конституційного рівня, але вживається в науковій літературі, пресі і деяких нормативних актах для визначення категорії людей, відмінних від автохтонів чи корінного ядра населення тієї чи іншої країни, відрізняються від них здебільшого часом проживання і етнічним походженням. Пришле населення складається з іммігрантів, переселенців, подекуди біженців та їхніх найближчих нащадків, які з різних причин залишились в країні перебування для сталого проживання в ній. Деякі категорії пришлого населення знаходяться в процесі формування національних меншостей. На території України пришле населення з’являлось в різні часи, в наш час - переважно з країн СНД. Правовий статус його залежить від набуття прав громадянства. Існують також міжнародно-правові акти, що проголошують необхідність захисту вихідців з інших країн від дискримінації.

НАЦИЗМ (від назви гітлерівської націонал-соціалістської партії), німецький різновид фашизму. Як і фашистські рухи в ряді інших країн, нацизм з’явився на політичній арені в ролі “захисника” скривдженої нації. Остання після поразки у Першій світовій війні та внаслідок Листопадової революції 1918 р. виявилася ідейно розколотою. Значна частина німців

пішла за соціал-демократами і комуністами. Нацизм прагнув консолідувати німецьку націю, висунувши гасло “націонал-соціалізму”, яке, за словами соратника А.Гітлера - Г.Штрассера, покликане було “гармонійно” поєднати у собі два ідеали обох частин німецького народу - націоналізм і соціалізм. Зі свого боку, ідеолог Н.А.Розенберг уточнював, що було б у корені неправильним називати новий рух “національним соціалізмом” замість “націонал-соціалізму”. При такому підході, писав він, можна легко стати на помилкову позицію, згідно з якою поняття “соціалізм” є для націонал-соціалістів “сутністю”, а поняття “національний” лише прикметником, що пояснює головне слово. Насправді ж, твердив Розенберг, все саме навпаки. Слово “нація” і все, що їй конкретно служить, нацизм вважає головним, а не якусь “абстрактну ідею соціалізму”.

НАЦІОЛОГІЯ – наука про нації та національні (міжнаціональні) відносини. Порівняно велике місце в націології посідає проблема націоналізму. У марксистській парадигмі (точніше, її радянській версії) еквівалентом націології була теорія нації та національних відносин.

НАЦІОНАЛІЗМ – світоглядний принцип, найбільшою мірою притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитись на націю. Для ХХ ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р., націоналізм, як один із способів розвитку світової співдружності народів, вступив у свій черговий етап.

Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава - не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, - це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність “своєї” зростаючої етнонації), націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм.

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ - це стосунки людей в усіх сферах суспільного життя, котрі належать до різних етносів - націй, народностей, етнічних груп.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ - групи громадян України неукраїнської національності та їхні нащадки, що традиційно проживають на її території, визнають Конституцію України та закони України, є меншими за чисельністю від загальної кількості громадян української національності у державі, які характеризуються своєю етнічною, культурною, мовною та релігійною самобутністю і готові її зберігати та розвивати.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ - Належність людини до тієї чи іншої етнічної спільноти - нації або народності; сукупність осіб однієї національної належності.

Кожна доросла людина відносить себе, як правило, до якоїсь однієї національності. У будь-який даний момент людство являє собою сукупність національностей. Усвідомлення належності до певної національності формується в процесі соціалізації особи ще в дитячому віці і протягом життя, як правило, не змінюється. Зміна національності найчастіше спостерігається у другого-третього покоління людей, що проживають в іншоетнічному оточенні і втратили зв'язок зі своїм етносом.

Усвідомлення своєї належності до певної національності - складне і глибоко інтимне почуття, яке включає в себе і гордість за свій народ, за його внесок у суспільний прогрес, в загальнолюдську культуру, і біль за його минулі і нинішні страждання, і бажання йому добробуту і щастя в майбутньому.

НАЦІЯ — це особливий стан і у той же час певний етап розвитку етносу, пов'язаний з творенням національно-державних символів та атрибутів, національно-державної самосвідомості, загальнонаціональних інтересів, національної ідеї і національної культури. Первинною основою нації є етнос, під яким розуміється своєрідна людська спільність, що складалася історично, і котрий відзначається низкою єдиних соціально-культурних ознак: етнічною самосвідомістю, спільною самоназвою, мовою, схожими особливостями психічного складу, культури, побуту, єдиною формою соціально-територіальної організації.

НОВІ НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ – результат утворення нових держав переважно “третього світу”, кордони якого колонізатори поділили без врахування етнічної специфіки.

ОРГАНІЗАЦІЇ ЕТНІЧНІ — громадські об'єднання на основі певних етнічних ознак учасників, їхніх етноконсолідуючих завдань і цілей (політичних, культурних, релігійних, освітніх тощо). Відповідно організації етнічні за своєю культурою можуть набирати форми партії,

духовного Ордену, національно-культурного товариства, етноконфесійної групи, освітянського осередку тощо. У сучасних умовах етнополітичного і етнокультурного розвитку України найбільш виразної форми набула діяльність національно-культурних товариств, число яких на республіканському, регіональному рівні перевищує дві сотні. Сюди входять асоціації, культурні та історично-освітні центри, земляцтва, громади, клуби тощо. Їхня діяльність спрямована на захист національно-культурних інтересів громадян і етнічних спільнот України, гармонізацію міжетнічних відносин, відродження та розвиток національних культур, розширення культурних, духовних зв'язків з етнічним материком.

ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ — особи, які переміщені або переселені за розпорядженням властей. Причиною таких дій може бути небезпека з приводу будь-якого стихійного лиха (наприклад, землетрусу, повіня, аварій) або військових дій. Таке переміщення - одна з форм примусової міграції. Вирізняються дві категорії переміщених осіб: 1) ті, які були вимушені залишити країни походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон, опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду; 2) особи, котрі, хоча й залишилися в кордонах своїх країн, але були вимушені покинути місця свого постійного мешкання, або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя.

Виникнення терміну “переміщені особи” пов'язано з подіями Другої світової війни. З 1939 по 1944 рр., внаслідок дій фашистських властей, на території Німеччини опинилось близько 10 млн. чол., більшість з яких складала залучені до примусової праці або ж вислані з країн свого звичайного місця проживання за расовими, релігійними або політичними міркуваннями. Кількість вивезених з території колишнього Радянського Союзу становила 4 078 000 чол., 2,4 млн. з яких складала українці. Після закінчення війни їх долею опікувалася ООН та спеціально створені для цього організації. Більшість з цих людей внаслідок репатриації (в певній частині випадків примусової) була повернута до СРСР, а приблизно 200 тис. осіб, фактично змінивши свій статус на статус “біженців”, відмовились повертатись у Радянський Союз. Перші роки свого перебування на Заході вони провели в спеціально створених для них таборах. Протягом 1947-1951 рр. значна їх частина виїхала на нові постійні місця мешкання в США, Канаду, Австралію, Латинську Америку тощо.

У післявоєнний період поява найбільш масових категорій переміщених осіб на території України була пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС. Внаслідок радіоактивного забруднення території близько 200 тис. осіб були вимушені змінити місця свого постійного мешкання.

ПРЕСА ЕТНІЧНА — преса, що представляє інтереси етнічних інститутів та функціонує під їхньою егідою або від їхнього імені, тобто залежно від організації етнічних груп (спільнот). Широке розповсюдження преса етнічна отримала в демократично розвинутих поліетнічних країнах, де існування розвинутої в організаційному житті різних етнічних спільнот (організації, комітети, клуби, асоціації і т.п.) інфраструктури неодмінно пов'язано з виданням відповідними етнічними інститутами своїх газет та журналів. Преса етнічна, що виходить від імені цього інституту і призначена для членів своєї групи, має на меті також і репрезентацію інформації про життя групи (спільноти) для ширшого кола читачів, наприклад, для інших спільнот і всього населення загалом. Але, маючи порівняно обмежені матеріальні й професійні ресурси, преса етнічна, як правило, не виходить за межі вузького й “зацікавленого” кола споживачів (до яких і належать переважно члени власної етнічної групи), має невеликий наклад і локальне поширення.

ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНА — протиріччя, що торкається сфери життєдіяльності етносуб'єкту. Його місця та ролі в системі суспільних зв'язків. Проблема етнічна також виявляється в етнічних відносинах, що усвідомлюються етносуб'єктом (індивідами, групами та ін.) як значима для нього невідповідність між існуючим і належним, між цілями, які він ставить, та виникаючою реальною ситуацією, що призводить до незадоволення його соціальних потреб. Щоб стати проблемою та або інша ситуація в життєдіяльності суб'єкта повинна усвідомитися як така, яка містить в собі суперечності, що зачіпає інтереси етносуб'єкта. Соціальна діагностика проблем етнічних, їхнє ранжування, виділення перспективних проблем та обґрунтування ресурсів їх вирішення складає важливу задачу науки с соціальної політики. Невирішеність або запізнення з вирішенням проблем етнічних може визивати соціальну та соціально-психологічну напругу в суспільстві або даному етносі і містить небезпеку соціальних вибухів.

ПСЕВДОМЕНШИНИ — несправжні, вигадані й тимчасові етноси, які виникають в період політичної кон'юнктури, не несуть національних ідей і зникають із зміною політичної ситуації, їхнє існування не підлягає ніякому науковому обґрунтуванню. Хоча в цілому і вітчизняні, і зарубіжні вчені виділяють у межах якогось одного народу

кілька субетнолінгвістичних, етнографічних, регіональних груп. Але намагання деяких зовнішньополітичних сил виокремити з сукупності цілого народу ще кілька етносів, несе в собі прояви необґрунтованого штучного етнічного (національного) сепаратизму. В стимулюванні таких політичних спекуляцій зацікавлені певні політичні кола, які намагаються використати приналежність особи до конкретної етнічної спільноти у своїх цілях. В історичному минулому однією з таких невдалих спроб були дії українських поліщуків з Полісся 1931 р. виділити себе в окрему етнічну групу. Сьогодні в Україні, такі негативні політичні експерименти щодо виникнення псевдоменшин тривають. Прикладом можуть бути спроби створити такі псевдоменшини, як підкарпатські русини, новороси-одесити та ін.

РЕГІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ – меншини, які здавна проживали на теренах іншої національної держави, але ніколи не мали своєї власної держави (наприклад: гагаузи, які живуть в Україні).

РЕЕМІГРАЦІЯ — процес повернення до країни походження чи колишнього проживання людей, які свого часу залишили її, емігрувавши до інших країн. З юридичної точки зору, реемігрантами можуть вважатися як ті, що, перебуваючи в інших країнах, не набули статусу особи громадянства, так і ті, хто внаслідок натуралізації стали громадянами “прибраної” держави, але забажали повернутися на батьківщину або в країну попереднього проживання. Мотивами рееміграції найчастіше виступають: незадоволення умовами в країні-реципієнті, труднощі соціально-економічної і культурної адаптації в новому середовищі, сімейні, родинні обставини. Рееміграція часом набуває характеру регулярного повернення на батьківщину внаслідок сезонної, трудової еміграції. В новітні часи рееміграція є досить поширеним явищем у житті населення таких країн, як Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина. В історії України рееміграція була особливо частою на західноукраїнських землях наприкінці XIX — в першій половині XX ст.

РУСИФІКАЦІЯ – офіційна політика, що проводилася офіційно-державним керівництвом СРСР стосовно неросійських народів. Заходами щодо русифікації українського народу офіційні ідеологічні структури постсталінської доби приділяли найпильнішу увагу.

Радянські ідеологи висунули ряд понять, що ставили за мету змістити акцент із національних особливостей народів на їхні спільні, радянські риси. Серед них найважливішими були чотири поняття: розквіт – тлумачився так, що за радянської влади всі народи досягли небувалого прогресу; зближення – відбувається між народами внаслідок утворення СРСР; наявності спільних політичних економічних і культурних установ;

злиття радянських народів в один – відбувається з появою нового типу історичної спільноти – радянського народу.

За всіма цими поняттями проглядається неприхована русифікація. Пріоритетне становище відводилося російській мові, культурі. Партійні та державні заходи проводилися російською мовою. Цією ж мовою видавалася наукова, публіцистична і художня література, працювали школи, театри, музеї. Українська мова не існувала як державна. Приклад місцевій партійній бюрократії подав перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький, який виголошував свої промови російською мовою.

Склалася ситуація, за якої російський шовінізм і національний нігілізм ототожнювалися з “інтернаціоналізмом”, і таким чином, офіційно заохочувалось. У результаті, якщо в 1959 р. 93,5% українців за національністю назвали рідною мовою українську, то у 1979 р. цей показник зменшився до 89,1%.

САМОСВІДОМІСТЬ ЕТНІЧНА — розрізняється за своїми носіями як етнічна самосвідомість окремого представника етносу, тобто етнофора, і як етнічна самосвідомість етносу в цілому. Індивідуальна етнічна самосвідомість як духовне породження являє собою здатність ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись водночас від всіх інших етносів, усвідомлювати своє етнічне “я” як неповторне, унікальне явище. Етнічна самосвідомість вважається у сучасній етнології найвагомішою серед ознак етнічної належності (до яких належать також знання етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам’яток тощо). Етнічна самосвідомість може давати досить високий рівень (тверда, непохитна самоідентифікація людини зі своїм етносом); може бути перехідного типу невпевненість, коливання індивіда у питанні прихильності до свого етносу; звичайно у такому стані опиняються етномаргінали; нарешті вона може стати “нульовою” внаслідок повної асиміляції (за походженням індивід належить до певного етносу, але не вважає себе його представником). Етнічна самосвідомість може бути подвійною, або навіть потрійною (коли, скажімо, індивід походить від різноетнічного шлюбу, а живе, як і його батьки, у третьому етнічному середовищі).

Колективна самосвідомість етнічна, або сукупне “я” етносу, найадекватніше відзеркалюється і найповніше охоплюється у своїх суттєвих рисах терміном “етнічна ментальність”, який, однак, не поглинає розмаїття проявів колективної самосвідомості етнічної.

ТОВАРИСТВА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ — громадські організації, що створюються і діють для задоволення культурних, соціальних потреб представників етнічних спільнот - як домінуючого у

державі етносу, так і етнічних меншин. Створення і діяльність товариств (національно-культурних безпосередньо) пов'язані зі становленням громадянського суспільства, з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади.

В Україні, в умовах демократичних перетворень, в політичному і культурному житті республіки, з весни 1989 р. почали створюватися національно-культурні товариства. Діяльність такого роду товариств має історичні корені, спирається на традиції етнічно-культурного життя республіки у 20-30-х рр. ХХ ст. Нині національно-культурні товариства, число яких в Україні понад 200, об'єднують і компактно проживаючі етнічні групи, і окремих громадян (характерно, що членство в товаристві не залежить від етнічної приналежності особи). Інтереси національно-культурних товариств у громадсько-політичній структурі українського суспільства представляє Рада національних товариств України, а також Дорадча рада голів громадських об'єднань національних меншин при Державному комітеті України у справах національностей та міграції.

Національно-культурні товариства ставлять собі за мету: сприяти відродженню самотутніх культур своїх етнічних груп в республіці, добиваються врахування своїх етнічних інтересів у державній політиці України, державних дотацій на розвиток етнічних культур. Відродження культури етнічних меншин включає розвиток літератури, мови, живого мовлення, освіти (шкільної і вищої), підготовку кадрів етнічної інтелігенції, розвиток мистецтва, книгодрукування, преси, теле-радіомовлення, релігії, повернення і відбудову культових споруд, відродження побутових традицій, звичаїв.

ТОТАЛІТАРИЗМ – політичний лад, при якому державна влада зосереджується в руках певної групи (найчастіше політичної партії), яка знищує демократичні свободи, повністю підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам і утримує контроль над суспільством методами терору, політичного і духовного закабалення. В Україні в 1930 – 80-ті рр. відбулось утвердження комуністичної форми тоталітарної ідеології, монополізація нею права на істину.

УКРАЇНІЗАЦІЯ — комплекс заходів, здійснюваних на Україні у 20-30 рр. ХХ ст. у галузі національної політики, спрямований на залучення кадрів корінної національності до управління державою та участі в громадському житті; переважного використання української мови в сфері освіти, культури, науки, а також поширення меж її застосування.

Ці дії відбувались в Україні в рамках загальної для СРСР політики “коренізації”. Ця політика була зумовлена наміром компартії досягти стабілізації становища в національних республіках політичним шляхом. Необхідною умовою для цього було урахування національних особливостей та інтересів неросійських народів. Перші кроки у цьому напрямі робились ще у роки громадянської війни, але офіційне проголошення цього курсу відбулося на XII з’їзді РКП (б) у квітні 1923 р. Для проведення “українізації” рішеннями ВУЦВК та РНК була створена відповідна ї законодавча база.

В процесі здійснення “українізації” можна виділити кілька етапів. У 1923-1925 рр. заходи відбувались досить повільно внаслідок здебільшого антиукраїнських настроїв у керівництві України. Ситуація зазнала змін після призначення на посаду Генерального секретаря КП(Б)У Л.Кагановича. Відкидаючи одіозність цієї постаті, слід відзначити, що саме за нього відбулися найвідчужливіші зміни. Етап найбільшої активності у проведенні “українізації” - 1925-1929 рр., що завершився після повороту, що стався на рубежі 20-30-х рр. у внутрішній політиці країни. У наступні роки дії у рамках “українізації” тривали, але втратили динамізм. 1933 р. - після того, як найактивніші діячі були звинувачені у “національному ухилі”, - “українізація” припинилась зовсім. Згодом почався процес розгрому “українізації”.

Поруч з політикою “українізації” здійснювалась державна політика щодо представників інших етнічних груп, що мешкали на території України. Вона була покликана забезпечити їм сприятливі умови не тільки для культурної, а й для політичної активності. Одночасно у ці роки відбувся цілий ряд політичних процесів проти активних діячів українського руху, нищівного удару було завдано по українській інтелігенції.

ЦІННОСТІ ЕТНІЧНІ — різновидність форм соціальних цінностей, що утворюється культурою певного етносу і є продуктом його свідомості. Кожен етнос має специфічний, властивий йому набір та ієрархію соціальних цінностей, що в цілому й надає останнім етнічні особливості. Ця система цінностей виступає найвищим (фундаментальним) рівнем соціальної регуляції. Саме в ній зафіксовані критерії соціально цінного, визнаного даним етнічним формуванням, на ґрунті котрих й розгортаються конкретніші і спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні соціальні інститути і власне цілеспрямовані індивідуальні чи колективні дії людей. Засвоєння критеріїв системи цінностей етнічних на рівні структури особистості складає основу формування етнічної свідомості людей. Виконуючи роль

соціально-нормативного регулятора суспільного життя і поведінки людей, цінності етнічні забезпечують цілісність етнічного формування, оскільки власне в них втілена особлива значущість (за М.Вебером) певних матеріальних і духовних благ для існування та розвитку етнічної спільноти. Власне нормативна функція цінностей робить їх спеціальним предметом соціологічних досліджень в галузі вивчення культури, соціальних інститутів і особистості. Дослідження цінностей етнічних набувають особливої ваги в країнах, колишнього СРСР. Внаслідок досить тривалого існування народів республік СРСР на засадах “етнікосів” навколо більш впливового ядра російського етносу, цілеспрямованої політики русифікації (етноциду), що здійснювалась відверто (царатом) чи приховано під гаслами виховання „советского человека” або утворення єдиної соціальної спільноти “советский народ”, було фактично знівельовано не тільки самобутність цих народів, а й притаманні цим етнічним спільнотам природні нормативно-ціннісні системи.

ШОВІНІЗМ (від прізвища солдата французької армії Шовіна (Chowin) — фанатичного прихильника завойовницьких походів Наполеона Бонапарта), ідеологічна форма виправдання права панування одних етносів над іншими етнічними спільнотами і групами за допомогою антинаукових тверджень про винятковість і месіанське призначення окремих рас і народів, необхідність поширення “вищої” культури тощо. Шовінізм неодмінно з’являється тоді, коли в даній поліетнічній державі один із етносів досягає привілейованого становища й намагається будь-що зберегти та закріпити свої панівні позиції або коли має місце поневолення і гноблення великими і сильними націями менш розвинутих народів залежних країн.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

ЗАКОН ПРО ПЕРСОНАЛЬНО-НАЦІОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ

Українська Центральна Рада, згідно з Універсалом 7-го листопада 1917 року, ухвалила 9 січня 1918 року наступний закон про персонально-національну автономію.

Ст.1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народної Республіки на персонально-національну автономію, цебто право на самостійне упорядкування свого національного життя, що здійснюється, через органи національного союзу, владі якого підлягають усі його члени, незалежно від місця їх населення в межах Української Народної Республіки. Це є невід'ємне право націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

Ст.2. Населяючим територію У.Н.Р. націям - великоруській, єврейській і польській - право на персонально-національну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдаванська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом персонально-національної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації окремо, підписана не менш як 10.000 громадян У.Н.Р. без різниці полу і віри, необмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації; Генеральний Суд розглядає заяву зо дня її подання, сповіщає про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд Парламенту Української Народної Республіки.

Ст.3. Для здійснення визначеного в ст.1 права, громадяни У.Н.Р., належні до даної нації, утворюють на території У.Н.Р. національний союз. Членами кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, котрий по складанню публікується до загальної відомости, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про належність його до даної нації.

Ст.4. Національний союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно установлюється в порядку, зазначеному в ст.7 цього закону.

Національному союзіві виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території У.Н.Р., перед державними і громадськими установами. Законодатні установи, які видаються національними зборами, в межах компетенції національного союзу (ст.9), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

Ст.5. З загальних коштів У.Н.Р. та органів місцевого самоврядування відчисляються в розпорядження національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного національного союзу.

Ст.6. Національний союз устанавлює свій щорічний бюджет і має право оподатковувати своїх членів на підставах, устанавлених для загальнодержавного оподаткування; робити за своєю відповідальністю позичку і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності національного союзу.

Ст.7. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ опреділюється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим опреділюють і порядок змінений його постанов. Приняті постанови, які торкаються обсягу компетенції національного союзу, належать до розгляду і ствердження Установчими зборами У.Н.Р. або її Парламенту.

Примітка. *Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між Національними Установчими Зборами і Установчими Зборами У.Н.Р. або її Парламентом, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Установчих Зборів У.Н.Р. або її Парламенту.*

Ст.8. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами У.Н.Р., котрим минуло 20 років, на основі загального, без різниці полу й віри і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, на засаді пропорціонального представництва.

Ст.9. Органи національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом національного союзу є Національні збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в ст.8. Вищим законодавчим органом союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

Ст.10. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами національного союзу, з одного боку, та органами державного упорядкування, місцевого самоврядування і національних союзів, - з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

Ст.11. Національні союзи У.Н.Р. мають право єднатися з існуючими в межах Російської Федеративної Республіки національними союзами відповідних націй.

Надрукований в "Народній волі", щоденній народній газеті, 12 (25) січня 1918 року.

Див.: Закон про персонально-національну автономію // Розбудова держави. – 1993. - №12. – С.32-33.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ

Верховна Рада України, виходячи з Декларації про державний суверенітет України, з Акта проголошення незалежності України, куруючись Загальною декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості;

прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України;

беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями складають п'ятдесятимільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України:

Стаття 1.

Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом.

Стаття 2.

Українська держава гарантує всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

Стаття 3.

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України тлумачить статтю 3 Закону "Про мови в Українській РСР" таким чином, що в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де проживає компактно

кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості.

Стаття 4.

Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

Стаття 5.

Пам'ятки історії та культури народів та національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6.

Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Стаття 7.

Національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають права на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною.

*Верховна Рада України
м. Київ, 1 листопада 1991 року*

Див.: Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. – К., 1998. – С.15-16.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

Верховна Рада України, виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України (1771-12), дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

Стаття 1. Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення.

Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах.

При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загально визнаних прав людини.

Стаття 2. Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримувати Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин.

Стаття 3. До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Стаття 4. Відносини, які виникають з приводу реалізації громадянами України прав і свобод, пов'язаних з їх належністю до національних меншин, регулюються Конституцією України (888-09), цим Законом, прийнятими на їх підставі іншими законодавчими актами а також міжнародними договорами України.

Стаття 5. У Верховній Раді України, в разі необхідності - в місцевих Радах народних депутатів, діють постійні комісії з питань міжнаціональних відносин. В місцевих органах державної виконавчої влади можуть створюватися відповідні структурні підрозділи.

При місцевих Радах народних депутатів можуть утворюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин. Порядок формування цих органів визначається відповідними Радами народних депутатів.

Центральним органом державної виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин є Міністерство у справах національностей України. При Міністерстві функціонує як дорадчий орган Рада представників громадських об'єднань національних меншин України.

Стаття 6. Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом.

Стаття 7. Держава вживає заходів для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів. Державні органи на основі міждержавних угод сприяють національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах.

Стаття 8. У роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях, де більшість населення становить певна національна меншина, може використовуватися її мова поряд з державною українською мовою.

Стаття 9. Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого і регіонального самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Стаття 10. Держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення. Питання про повернення на територію України представників депортованих народів вирішуються відповідними законодавчими актами та договорами України з іншими державами.

Стаття 11. Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність.

Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається.

Стаття 12. Кожний громадянин України має право на національну прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни мають право у встановленому порядку відновлювати свої національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни, в національній традиції яких немає звичаю зафіксувати “по батькові”, мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження – ім'я батька і матері.

Стаття 13. Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи та створювані громадські об'єднання.

Участь або неучасть громадянина України, який належить до національної меншини, у громадському об'єднанні національної меншини не може служити підставою для обмеження його прав.

Стаття 14. Державні органи сприяють діяльності національних громадських об'єднань, які діють відповідно до чинного законодавства.

Національні громадські об'єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України (888-09), законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих Рад народних депутатів.

Стаття 15. Громадяни, які належать до національних меншин, національні громадські об'єднання мають право у встановленому в Україні порядку вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Стаття 16. У державному бюджеті України передбачаються спеціальні асигнування для розвитку національних меншин.

Стаття 17. Україна сприяє розвитку міжнародного співробітництва у забезпеченні й захисті прав та інтересів національних меншин,

зокрема шляхом укладання й реалізації багатосторонніх і двосторонніх договорів у цій сфері.

Стаття 18. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою забороняється й карається законом.

Стаття 19. Якщо міжнародним договором України встановлено інші положення, ніж ті, які містяться в законодавстві України про національні меншини, то застосовуються положення міжнародного договору.

*Президент України Л.Кравчук
м. Київ,
25 червня 1992 року
№ 2494-ХІІ*

Див.: Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. – К., 1998.
– С.125-129.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО БІЖЕНЦІВ

Верховна Рада України, дотримуючи міжнародних зобов'язань України щодо захисту прав людини і виходячи з принципів Конституції України (888-09), приймає цей Закон, щоб визначити правовий статус біженців, установити правові, економічні та організаційні гарантії захисту прав осіб, які вимушено залишили державу своєї громадянської належності (або країну свого постійного проживання).

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття “біженець” та умови набуття статусу біженця

У цьому Законі під терміном “біженець” розуміється іноземець (іноземний громадянин чи особа без громадянства), який внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або територію країни свого постійного проживання), і не може, або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок за зазначених побоювань та щодо якого в порядку та за умов, визначених цим Законом, прийнято рішення про надання йому статусу біженця.

Стаття 2. Порядок порушення клопотання про надання статусу біженця

Особи, які мають намір набути статус біженця і перетнули державний кордон України у порядку, встановленому чинним законодавством, повинні протягом трьох діб звернутися до відповідного органу міграційної служби з заявою про надання їм статусу біженця.

Особи, які вимушені були незаконно перетнути державний кордон України з наміром набути статусу біженця і прибули в Україну з держави, на території якої існують умови, зазначені у статті 1, повинні протягом доби звернутися до відповідного органу міграційної служби через її уповноваженого чи службову особу Прикордонних військ України із заявою про надання їм статусу біженця та з обґрунтованим поясненням свого незаконного перетинання кордону.

Стаття 3. Умови, за яких статус біженця не надається

Статус біженця не надається особі:

- за якою компетентними органами влади держави, де вона проживає, визнаються і забезпечуються права і обов'язки, пов'язані з громадянством цієї держави;

- щодо якої встановлено, що вона вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено в міжнародному праві;
- яка вчинила тяжкий злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття на її територію;
- яка до прибуття в Україну перебувала в державі, де вона могла у встановленому порядку отримати притулок чи оформити статус біженця. Це положення не поширюється на осіб, для яких чинним законодавством передбачено спрощений порядок набуття громадянства України.

РОЗДІЛ II. НАБУТТЯ І ВТРАТА СТАТУСУ БІЖЕНЦЯ

Стаття 4. Органи, які вирішують питання про надання і позбавлення статусу біженця

Питання про надання і позбавлення статусу біженця вирішують в межах своєї компетенції органи міграційної служби Міністерства України у справах національностей та міграції в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Стаття 5. Повноваження Міністерства України у справах національностей та міграції

Центральним органом державної виконавчої влади, що координує взаємодію інших органів державної виконавчої влади при вирішенні всіх питань, що стосуються проблем біженців, є Міністерство України у справах національностей та міграції.

До відання Міністерства України у справах національностей та міграції належить підготовка для розгляду Урядом України пропозицій щодо:

- встановлення регіонів тимчасового розселення біженців;
- визначення обсягів фінансування на утримання біженців і розподілу коштів по регіонах компактного проживання біженців.

Крім цього, до відання Міністерства України у справах національностей та міграції належить:

- встановлення порядку оформлення надання статусу біженця за наявності умов, зазначених у статті 1 цього Закону, і позбавлення цього статусу;
- утримання пунктів тимчасового розміщення біженців;
- розгляд скарг на рішення про надання і позбавлення статусу біженця, що приймаються органами міграційної служби в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;
- ведення централізованого обліку осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, та біженців;
- контроль за виконанням цього Закону.

Стаття 6. Повноваження органів міграційної служби в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі

Органи міграційної служби в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються Міністерству України у справах національностей та міграції, Уряду Республіки Крим та відповідним державним адміністраціям.

До їх відання належить:

- надання статусу біженця особам, які прибули на територію Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за умов, передбачених статтею 1 цього Закону, і позбавлення цього статусу, а також видача біженцям відповідних посвідчень;
- визначення місць тимчасового проживання осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, та біженців, а також в разі потреби направлення їх в пункти тимчасового розміщення біженців;
- надання грошової допомоги особам, які подали заяву про надання статусу біженця, та біженцям;
- сприяння у тимчасовому працевлаштуванні осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, та біженців;
- надання особам, які подали заяву про надання статусу біженця, та біженцям соціально-побутових і медичних послуг;
- ведення обліку осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, та біженців;
- вирішення інших питань, віднесених до їх компетенції законодавством.

Стаття 7. Повноваження інших органів державної виконавчої влади щодо біженців

Державний комітет України у справах охорони державного кордону, Прикордонні війська України перешкоджають незаконному перетинанню державного кордону України, у встановленому порядку затримують осіб, які незаконно його перетнули, та організують прийняття заяв про надання статусу біженця від тих осіб, які мають намір його набути.

Служба безпеки України та її органи на місцях, Служба безпеки Республіки Крим у межах своєї компетенції вживають заходів для виявлення серед осіб, які порушили клопотання про надання статусу біженця, таких, яким статус біженця не надається відповідно до статті 3 цього Закону.

Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство внутрішніх справ Республіки Крим, управління внутрішніх справ областей, міст Києва та Севастополя реєструють біженців, в межах своєї компетенції вживають необхідних заходів для виявлення серед осіб, які порушили

клопотання про надання статусу біженця, таких, яким статус біженця не надається відповідно до статті 3 цього Закону.

Міністерство праці України надає по можливості допомогу в тимчасовому працевлаштуванні біженців.

Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва і консульські установи України беруть участь у переговорах, підготовці документів і вносять пропозиції Уряду України щодо укладання міжнародних угод з питань, пов'язаних із захистом соціальних, економічних, інших прав та інтересів біженців, у тому числі з компенсацією збитків, заподіяних біженцям, витратами на їх приймання і облаштування, а також сприяють встановленню зв'язків біженців з іноземними громадянами та юридичними особами за кордоном та вживають заходів щодо повернення біженців у країну їх постійного проживання або переселення в держави, що можуть надати їм притулок.

Стаття 8. Оформлення документів з питань надання статусу біженця

Оформлення необхідних документів з питань надання статусу біженця провадиться на підставі особистої заяви особи або її законного представника, поданої до органу міграційної служби в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі за місцем тимчасового перебування відповідно до статті 2 цього Закону.

Стаття 9. Права та обов'язки особи, яка подала заяву про надання статусу біженця

Особа, яка подала заяву про надання статусу біженця, має право на:

- тимчасове працевлаштування чи навчання;
- медичну допомогу і соціально-побутові послуги;
- користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення до вирішення питання про надання статусу біженця, але на строк не більше трьох місяців;
- вільне сповідання своєї релігії.

Особа, яка подала заяву про надання статусу біженця, зобов'язана:

- подати до відповідного органу міграційної служби відомості, необхідні для вирішення питання про надання статусу біженця;
- при одержанні направлення органу міграційної служби відбутися до визначеного місця тимчасового проживання і у триденний строк зареєструватися в місцевому органі внутрішніх справ;
- дотримувати встановленого чинним законодавством порядку перебування на території України;
- проходити медичний огляд на вимогу органів охорони здоров'я.

Стаття 10. Рішення про надання статусу біженця

Рішення про надання статусу біженця приймається органами міграційної служби в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі не пізніше одного місяця з дня подачі заяви.

У разі відмови в наданні статусу біженця за підставами, передбаченими статтею 3 цього Закону, орган міграційної служби повідомляє про це особу, яка подала заяву, та відповідний орган внутрішніх справ.

Рішення про відмову в наданні статусу біженця може бути оскаржено в тижневий строк до Міністерства України у справах національностей та міграції, яке приймає рішення не пізніше ніж у місячний строк.

Стаття 11. Втрата та позбавлення статусу біженця

Статус біженця надається на три місяці відповідним органом міграційної служби, і за його рішенням цей строк може бути продовжено. Статус біженця втрачається, якщо особа:

- добровільно знову скористалася захистом держави, громадянством якої вона є, або країни постійного проживання;
- набула нового громадянства та користується захистом держави свого нового громадянства;
- засуджена до позбавлення волі за вироком суду України, що набрав законної сили.

Особа позбавляється статусу біженця органом міграційної служби за місцем її тимчасового проживання, якщо вона:

- втратила підстави, за яких вона набула статусу біженця;
- набула статусу біженця внаслідок подання завідомо неправдивих відомостей або підроблених документів;
- розглядається з поважних причин як загроза державній безпеці, громадському порядку, здоров'ю населення України.

Рішення про позбавлення статусу біженця може бути оскаржено в тижневий строк до Міністерства України у справах національностей та міграції або до суду.

Правовий режим іноземця, який втратив або позбавлений статусу біженця, визначається Законом України про правовий статус іноземців (3929-12).

РОЗДІЛ ІІІ. ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦЯ

Стаття 12. Права біженця

Особа, яка набула статусу біженця, має право на:

- вибір місця тимчасового проживання із запропонованого їй міграційною службою переліку населених пунктів і пересування на території України за умов дотримання правил, установлених для іноземців;
- працю за наймом або на підприємницьку діяльність, придбання у власність майна за умов, передбачених законодавством України для іноземців;
- охорону здоров'я та відпочинок у порядку, передбаченому законодавством для громадян України;
- одержання грошової допомоги, пенсій та інших видів соціального забезпечення в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- користування житлом, наданим у місці тимчасового проживання;
- навчання в порядку, передбаченому законодавством України для іноземців;
- користування надбаннями культури;
- свободу совісті та вільне відправлення релігійних обрядів;
- недоторканість особи, житла, охорону законом особистого життя, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень;
- судовий захист від посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, особисту свободу та житло, а також захист майнових та немайнових прав;
- вступ до легалізованих громадських організацій відповідно до їх статутів (положень).

Стаття 13. Обов'язки біженця

Біженець зобов'язаний:

- дотримувати Конституції (888-09) та законів України, виконувати рішення і розпорядження органів державної виконавчої влади, регіонального та місцевого самоврядування;
- виконувати законні вимоги державних органів і посадових осіб.

Стаття 14. Заборона вислання біженця або його примусового повернення до держави, з якої він прибув

Біженець не може бути висланий або примусово повернутий до держави, де ще існують умови, зазначені у статті 1 цього Закону, на підставі яких він набув статусу біженця.

РОЗДІЛ IV. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Стаття 15. Міжнародне співробітництво з метою захисту прав біженців

Україна співробітничає з іншими державами, міжнародними організаціями з метою усунення причин виникнення проблеми біженців, поліпшення їх матеріального становища і вдосконалення правового статусу, а також повернення біженців у країну їх постійного проживання.

Стаття 16. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлено інші норми, ніж ті, що містяться в цьому Законі, то застосовуються норми міжнародного договору.

*Президент України
Л. Кравчук*

*м. Київ,
24 грудня 1993 року
№3818-ХП*

Див.: Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. – К., 1998.
– С.129-136.

ПОСТАНОВА
Верховної Ради України про тлумачення Закону України
“Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”

У зв'язку з численними запитами реабілітованих громадян, комісій по поновленню прав реабілітованих, інших посадових осіб та в інтересах єдиного поняття і вірного застосування Закону Верховна Рада постановляє:

1. Роз'яснити, що політичний мотив репресій (стаття 1) - це застосування державою примусових заходів щодо противників Радянської влади у вигляді пред'явлення обвинувачення у вчиненні політичного (контрреволюційного) злочину або визнання особи соціально небезпечною у політичному відношенні за наявності достовірних матеріалів, застосування на цих підставах репресій у судовому порядку відповідно до статей 33-34 Кримінального кодексу Української РСР у редакції 1927 року та в адміністративному порядку.

2. Територія Української РСР (стаття 1) - територія України на час прийняття Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” - 17 квітня 1991 року.

3. Громадяни України - особи, які постійно проживали на території України до застосування щодо них незаконних репресій, і також такі, які з різних причин були переміщені за межі України.

4. Застосування (піддання) репресій (стаття 1):

- оголошення вироку, ухвали (постанови) позасудовим органом про застосування кримінального покарання, відправлення у заслання та вислання без пред'явлення обвинувачення у конкретному злочині;
- винесення судом або позасудовим органом рішення про необґрунтоване застосування примусових заходів медичного характеру;
- винесення постанови про арешт та перебування під вартою в разі закриття справи на попередньому слідстві чи у судовому порядку;
- прийняття рішення місцевими органами влади, службовими особами чи громадськими організаціями про застосування репресії в адміністративному порядку.

5. Не підлягають реабілітації особи (стаття 2, частина 1), щодо яких у матеріалах кримінальних справ є сукупність доказів, які підтверджують їх зраду Батьківщині у формах, передбачених Кримінальними кодексами Української РСР 1922, 1927 та 1961 років.

Злочини проти миру та людства (стаття 2, частина 2) - злочини, кваліфіковані за Законом №10 Контрольної Ради у Німеччині від 20 грудня 1945 року “Про покарання осіб, винних у військових злочинах проти миру та проти людства” (стаття 2, параграф 1, пункти “а”, “б”, “і”, “с”) та згідно з Указом Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року “Про

міру покарання для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах та мордуваннях радянських цивільних громадян та полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з боку радянських громадян та їх посібників”.

Виходячи із загальноприйнятих принципів міжнародного права та на підставі наведених нормативних актів не можуть бути реабілітовані за Законом України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” засуджені громадяни колишнього СРСР, іноземні громадяни та особи без громадянства, які під час другої світової війни служили у військових формуваннях фашистської Німеччини та її сателітів, охоронних військах СС, поліції, адміністративних органах окупантів.

Підлягають реабілітації громадяни, які займали адміністративні посади в період тимчасової німецької окупації території України, якщо буде встановлено, що вони подавали допомогу партизанам, підпільникам і частинам Радянської Армії чи саботували виконання вимог окупаційної влади, допомагали населенню в приховуванні запасів продовольства та майна чи іншим шляхом сприяли боротьбі з окупантами.

6. Збройні формування (стаття 2, частина 3) - стабільні угруповання осіб, які об'єдналися для боротьби проти державної влади, незалежно від кваліфікації дій їх організаторів та членів.

7. Направлення на заслання, вислання та спеціальні поселення в адміністративному порядку (стаття 3) - застосування репресій на підставі рішень місцевих органів влади, адміністративних органів, посадових осіб чи громадянських організацій з політичних мотивів до сімей осіб, репресованих за обвинуваченням у контрреволюційних злочинах; до осіб, визнаних соціально небезпечними у політичному відношенні, противниками колективізації; обвинувачених у зв'язках з так званими „ворогами народу”, у приналежності до політичних партій тощо.

Особи, які були незаконно вислані і заслані і згодом реабілітовані, поновлюються в усіх громадських правах, але на них не поширюються пільги, передбачені статтею 6 цього Закону.

Не підлягають реабілітації відправлені в адміністративному порядку на спецпоселення радянські громадяни, які перебували під час війни у полоні, а також репатрійовані громадяни, які служили у стройових формуваннях німецької армії, поліції, спеціальних німецьких формуваннях та брали участь у розвідувальних, каральних та бойових діях проти Червоної Армії, партизанів, армій антигітлерівської коаліції та мирного населення, за винятком тих, хто пізніше брав активну участь у складі Червоної Армії або партизанських загонів, а також у лавах Опору інших держав у бойових діях проти німецько-фашистських військ та їх сателітів.

Довідки про реабілітацію, згідно із статтею 3 цього Закону, видаються реабілітованим на їх вимогу органами внутрішніх справ за

наявності у них відповідних документів (постанови про виселення, особистих справ на виселених осіб тощо), а за відсутності таких документів - районними комісіями по поновленню прав реабілітованих після встановлення ними факту виселення.

8. Особи, які були засуджені неодноразово або по сукупності за політичні (контрреволюційні) та загальнокримінальні злочини і згодом реабілітовані відповідно до статті 1 Закону за діяння як політичні (контрреволюційні) злочини із зниженням міри покарання в частині реабілітації, мають право на грошову компенсацію, передбачену статтею 5 Закону, за кожну репресію на підставі довідок про реабілітацію.

9. Реабілітовані, згідно із статтями 1 та 3 цього Закону, особи (їх спадкоємці першої черги) мають право на повернення (відшкодування вартості) вилучених у них будинків, майна (стаття 5). Можливість повернення реабілітованому будинку (його частини) в натурі вирішується з урахуванням конкретних обставин: правомочного проживання там громадян, великого порівняно з його вартістю розміру затрат на перебудову, потреби у продовженні його використання для соціальних потреб (дитячих закладів, лікарень тощо).

Не можуть бути повернені житлові будівлі, будинки реабілітованому (його спадкоємцям першої черги), якщо первинному набувачу вони були передані правомірно і знаходяться у його власності або перебудовані у нежитлові будівлі чи суттєво перебудовані.

У разі неможливості повернення будівель чи майна у натурі реабілітованому (його спадкоємцям першої черги) його вартість відшкодовується установами, організаціями та їх правонаступниками громадянам та їх спадкоємцям, а якщо ці фізичні та юридичні особи та їх правонаступники невідомі - фінансовими органами з коштів місцевого бюджету в розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Склад майна, яке підлягає поверненню реабілітованому, встановлюється на підставі документів про його вилучення і реалізацію з архівів чи інших установ. Майно (або його компенсація) повертається спадкоємцям першої черги реабілітованого в разі подання свідоцтва про право на спадщину, яке відкривається з дня прийняття про це рішення районною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих. Коло спадкоємців першої черги визначається на день винесення цього рішення.

Свідоцтво про право на спадщину видається нотаріальними конторами достроково на підставі відповідного рішення Комісії з питань поновлення прав реабілітованих, яке має містити відомості про склад спадкового майна (або суму його відшкодування у мінімальних заробітних платах), перелік документів, на підставі яких встановлена належність громадянина до кола спадкоємців першої черги, та документів, згідно з якими встановлено факт смерті спадкодавця.

У разі появи спадкоємців першої черги реабілітованого вони мають право отримати свою частку (відшкодування вартості) у спадкоємця, який оформив на своє ім'я спадкове майно (компенсацію), а при невіршенні цього питання між собою - звернутися до суду.

Питання про спадкоємство житлового будинку при появі інших спадкоємців першої черги вирішується у судовому порядку.

10. Право на безкоштовне забезпечення автомобілем (стаття 6), встановленого для інвалідів класу, мають тільки реабілітовані згідно із статтею цього Закону особи, які стали інвалідами внаслідок репресій і мають відповідні показання.

11. Довідки або посвідчення про реабілітацію, видані у державах-республіках колишнього СРСР або його державними органами, чинні на території України. Уразі необхідності органи прокуратури та внутрішніх справ України роблять відповідний запит до органів держав-республік колишнього СРСР, які видали такі документи, щодо офіційних документів про підставу реабілітації та інших необхідних даних.

Правоохоронні органи, архівні та інші державні установи України за запитом державних та громадських установ, а також приватних осіб з держав-республік колишнього СРСР подають правову допомогу у питаннях, пов'язаних з реабілітацією.

12. Відповідно до частин четвертої та сьомої статті цього Закону обласні і Київський міський суди, військові суди регіонів і Військово-Морських Сил України вправі переглядати в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами кримінальні справи, розглянуті в минулому військовими трибуналами та позасудовими органами, в тому числі за межами території колишнього Радянського Союзу, щодо осіб, які на момент застосування репресій були громадянами України, останні судові рішення по яких винесені військовими трибуналами фронтів, військ МВС Українського округу та інших військових трибуналів, за винятком Військової колегії Верховного Суду колишнього СРСР.

13. Якщо відповідно до частини четвертої статті 7 і статті 8 цього Закону особа визначається такою, що згідно із статтею 2 цього Закону не підлягає реабілітації, прокурор складає відповідний висновок і повідомляє про це заінтересованих осіб.

Прокурор надсилає справу на розгляд суду тільки за заявами, зверненнями заінтересованих осіб, які не погоджуються з висновками про відмову в реабілітації.

14. Особам, які реабілітовані у встановленому порядку до прийняття цього Закону (до 17 квітня 1991 року) і не мають або втратили довідки про реабілітацію, такі довідки можуть бути видані органами Служби Безпеки України та Державного архіву України за умов, що рішення про це судових органів або прокуратури про їх реабілітацію є в архівних кримінальних справах.

15. Реабілітовані або, за їх згодою чи в разі їх смерті, близькі родичі мають право знайомитись з матеріалами закритих провадженням кримінальних та адміністративних справ і одержувати копії документів непроцесуального характеру.

Знайомитися з такими справами вони можуть тільки в разі, якщо в них немає даних, які можуть негативно вплинути на гідність, законні права та інтереси як самих потерпілих, їх рідних, так і інших громадян.

Реабілітовані особи та їх спадкоємці мають право на одержання рукописів, фотокарток, інших особистих речей, які збереглися у справах. Державні органи зобов'язані повідомити рідних реабілітованого про місце його загибелі (смерті) при наявності таких даних.

*Голова Верховної Ради України
І.Плющ
м. Київ, 24 грудня 1993 року.*

Див.: Гіркий полин історії. Масові політичні репресії серед єврейського населення Миколаївської області в 20 – 50-ті роки ХХ ст. – Вип.1. – Миколаїв: Атол, 2003. – С.26-31.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ДЕПОРТАЦІЇ З КРИМУ

З метою вшанування пам'яті жертв депортації кримських татар, болгар, вірмен, греків, осіб інших національностей з Криму та виходячи з необхідності поновлення їх прав постановляю:

1. Провести у травні 1994 року заходи щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму.

Оголосити 18 травня 1994 року Днем скорботи і пам'яті. У цей день на всій території України приспустити Державний прапор.

2. Утворити Організаційний комітет з підготовки та проведення заходів щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму.

Призначити Жулинського Миколу Григоровича головою Організаційного комітету.

Затвердити персональний склад Організаційного комітету (додається).

3. Організаційному комітету розробити у десятиденний строк заходи щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму та подати їх на затвердження Кабінету Міністрів України.

Кабінету Міністрів України виділити необхідні кошти на підготовку і проведення цих заходів.

4. Міністерству України у справах національностей та міграції разом з Міністерством культури України, Міністерством освіти України, Міністерством закордонних справ України, Академією наук України, Урядом Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями за участю Меджлісу кримськотатарського народу, а також національно-культурних товариств, творчих спілок, інших об'єднань громадян і релігійних організацій забезпечити належну підготовку та здійснення заходів щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму.

5. Запропонувати Державній телерадіомовній компанії України, іншим засобам масової інформації організувати широке висвітлення трагічних подій депортації з Криму та заходів щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму.

6. Кабінету Міністрів України розробити та подати в установленому порядку пропозиції щодо правового врегулювання проблем добровільного повернення в Україну осіб кримськотатарського народу, осіб інших національностей та поновлення їх прав.

*Президент України
Л.Кравчук
м. Київ,
14 квітня 1994 року
№165/94*

Див.: Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. – К., 1998.
– С.180-181.

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУР НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

Духовні, культурно-освітні потреби національних меншин є важливими чинниками при формуванні культури народу України.

Ними значною мірою зумовлюється інтенсивність процесів інтеграції національних меншин у державне, громадсько-політичне і культурне життя на засадах патріотизму, вільного етнокультурного розвитку. Ці принципи покладаються в основу Концепції розвитку культур національних меншин України.

Визнаючи серед найважливіших принципів національної політики пріоритет вільного розвитку духовної сфери, слід врахувати, що саме високий рівень освіченості, культури суспільства може забезпечити мир і злагоду, унеможливити прояви національного екстремізму, міжнаціональних конфліктів.

Закони “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту”, “Про мови в Українській РСР”, “Основи законодавства про культуру” гарантують громадянам незалежно від їх національної приналежності рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Держава забезпечує етносам, які складають її народ, свободу творчості, культурно-мистецького поступу, реалізацію прав на доступ до культурних надбань, гарантує соціальний захист працівників культури, створення умов для розвитку культур усіх етнічних спільнот України.

Пріоритетними напрямками в реалізації державної політики в цій сфері мають стати - відродження звичаїв і традицій національних меншин України, всебічний розвиток їхнього самодіяльного та професійного мистецтва, створення умов для підготовки творчої інтелігенції, а також збереження і охорона пам'яток культури, здійснення фундаментальних досліджень у галузі теорії та історії культур етносів України.

Проблеми культурно-освітнього життя національних громад повинні вирішуватись передусім в рамках загальнонаціональних, всеукраїнських державних програм розвитку культури та освіти з врахуванням національної самобутності і менталітету. Для втілення в життя цих програм максимально повинна бути використана державно-громадська система організації культурно-освітнього життя в Україні, яка вже склалася.

У зв'язку із зазначеним Концепцією розвитку культур національних меншин України передбачається реалізація таких основних завдань:

I. Підготовка кадрів, наука

Функціонування будь-якої національної культури неможливе без ефективної системи підготовки кадрів науково-гуманітарної та творчої інтелігенції, створення сприятливих умов для розкриття всіх здібностей обдарованих дітей, наукової розробки програм її відродження та розвитку. З цією метою необхідно:

- переглянути програми вищих навчальних закладів культури та мистецтва, врахувавши при цьому духовні погребі національних меншин, особливості етнокультурної ситуації в Україні;
- продовжити практику створення спеціалізованих груп при інститутах культури та мистецтва, а також системи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів в галузі культури та мистецтва національних меншин;
- забезпечити обмін студентами й аспірантами навчальних закладів культури та мистецтва України з відповідними навчальними закладами етнічних батьківщин національних меншин;
- організувати наукові дослідження з проблем культур національних меншин, соціокультурної ситуації в місцях їхнього компактного проживання;
- забезпечити формування комп'ютерного банку даних з питань етнокультурного розвитку України.

II. Культурно-освітня діяльність

Культурно-освітня діяльність в Україні має на меті задоволення потреб національних меншин у літературі, мистецтві, сприяння відродженню та розвитку їх історичних традицій, звичаїв, народної творчості. Для досягнення цього необхідно здійснення таких заходів:

- організація та підтримка центрів національних культур і національно-культурних товариств у роботі, спрямованій на відродження та розвиток культур усіх етнічних груп;
- проведення загальнодержавних та регіональних свят, фестивалів, оглядів народної творчості, концертів професійних і самодіяльних колективів та окремих виконавців;
- виконання щорічної Державної програми випуску книг мовами національних меншин України;
- укладання детального реєстру закладів культури, книжкових фондів, пам'яток культури, музеїв у місцях компактного проживання етнічних спільнот;
- створення у Києві Музею національних меншин України, експозицій у сільських, районних, міських народознавчих, етнографічних, краєзнавчих музеях;
- відкриття бібліотек для національних меншин;

- поповнення книжкових і музично-нотних фондів художньою, історико-мемуарною літературою, працями з питань народознавства, історії, музики, образотворчого мистецтва у шкільних, сільських, районних, міських та обласних бібліотеках із врахуванням запитів національних меншин;
- організація постійно діючих експедицій для запису народних пісень, переказів, хореографії, звичаїв та обрядів; розширення доступу до накопиченої фольклорної інформації;
- створення національних осередків народних майстрів, організація їхньої творчої та індивідуально-кооперативної діяльності;
- відродження традиційних видів художніх промислів та ремесел, розширення мережі самодіяльних музично-фольклорних, етнографічних, хореографічних, хорових, музичних, театральних, вокально-інструментальних, циркових колективів;
- забезпечення тісних контактів між меншинами в Україні та їхніми етнічними батьківщинами в галузі культури, організація постійного обміну виставками, музейними експонатами, художніми колективами, окремими виконавцями, стажування.

III. Художня творчість, засоби масової інформації

Розвиток національної культури забезпечується не лише на шляхах збереження її традиційних народних форм. Перспективи її функціонування значною мірою визначаються професійним рівнем художніх колективів, творчою роботою діячів літератури та мистецтва, працівників засобів масової інформації. Це зумовлює необхідність:

- створення та реалізації державних програм розвитку професійних художніх колективів, театрів, музичних і хореографічних ансамблів, творчо-концертних об'єднань;
- підтримки періодичних масових видань, розрахованих на задоволення запитів різних етнічних груп;
- створення художніх, хронікально-документальних, науково-популярних кіно- та відеофільмів, тематично пов'язаних із життям національних меншин, присвячених діяльності видатних діячів їх культур;
- організації регулярних теле- та радіопередач для національних меншин з перспективою виділення спеціальних теле- та радіоканалів;
- заснування спеціалізованого інформаційного агентства для висвітлення проблем міжнаціональних відносин з України;
- заснування премій за створення високохудожніх літературно-мистецьких творів, які є вагомим внеском у духовне відродження національних меншин, розвиток їхньої літератури, мистецтва і культури.

IV. Економічні засади розвитку культур національних меншин України

Розвиток національних культур України гарантується економічним та матеріально-технічним потенціалом держави. Це забезпечується:

- фінансуванням культурно-мистецької та освітньої діяльності національно-культурних товариств з державного бюджету та з бюджету органів місцевого самоврядування;
- заохоченням фінансової допомоги закладам культури з боку юридичних та фізичних осіб незалежно від форм власності на благодійницькій, спонсорській, договірно-комерційній основі;
- сприянням створенню нових культурно-мистецьких закладів на недержавних засадах, за приватною ініціативою;
- власною господарською діяльністю закладів культури, яка узгоджується з інтересами культурно-освітницької роботи;
- державно-правовим регулюванням економічних і організаційно-творчих умов функціонування сфери культури національних меншин України.

*Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України
31 травня 1995 р.*

Див.: Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей міграції та культур // 1995. - №2. – С.35-37.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Барр Д. Роми в світі й Україні // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. - № 1. – С.3-13.
2. Боєчко В. Молдавани в Україні // Віче. – 1993. - № 3. – С.100-111.
3. Будько Є. Українські німці? // Україна. – 1993. - № 21. – С.10-13.
4. Ворона В., Рудницька Т., Бокач В. Білоруси в Україні // Віче. – 1995. - № 8. – С.104-112.
5. Гармашов И. Корейцы на юге Украины // III Миколаївська обласна краєзнавча конференція “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження.” – Миколаїв: “Атол”, 2000. – С.383-388.
6. Голод-геноцид 1932-1933 років на території Миколаївщини: погляди істориків, очевидців, архівні матеріали (до 70-річчя трагедії). – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2003. – 204 с.
7. Гонтар О.В. Деякі питання міжнаціональних відносин на Україні в 20-ті роки // УІЖ. – 1991. - № 7. – С.125-130.
8. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М.Дмитрієнко, В.Литвин, В.Томазов, Л.Яковлева, О.Ясь. – К.: “Либідь”, 2000. – 488 с.
9. Гриневич О.В. Караимы и Николаевщина // Матеріали 2-ї Миколаївської краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження.” – Миколаїв, 1997. – Т.1. – С.59-60.
10. Гриневич О.В. Чехи на Миколаївщині // Перші історико-культурологічні слов’янознавчі читання у м. Миколаєві (науково-метод. збірник). – Ч. 1. – Слов’янська культурна спадщина: проблеми теоретичного осмислення та практичного збереження. – Миколаїв, 1996. – С.27-28.
11. Дмитрієнко М., Табачник Д., Чирко Б. Німці в Україні: історія і сучасність // Віче. – 1992. - № 5. – С.135-147.
12. Еврейское население на Николаевщине: Документы и материалы. – Николаев, 1996. – 192 с.
13. Скульчик С.О. З історії українсько-єврейських відносин // УІЖ. – 1990. - № 7. – С.54-63.
14. Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні // Віче. – 1993. - № 2. – С.119-130.
15. Єфіменко Г.Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932 – 1938) // УІЖ. – 2000. - № 2; 2000. - № 4.
16. Зіневич Н.О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан // УІЖ. – 2001. - № 1. – С.40-52.
17. Іванеско М.І. У пошуках кращої долі: Цигани України: історичний нарис // Відродження. – 1993. - № 12. – С.66-69.

18. Калакура О.Я., Білашова К.О. Пішаки у політичній грі: До питання національно-територіального районування України в 20 – 30-х роках // Відродження. – 1994. - №7. – С.72-74.
19. Калмакан І. Греки на Одещині// Еврейские вести. – 1996. - № 1-2. – С.4-5.
20. Комаренко Т. Вірмени в Україні // Українська діаспора. – 1994. - № 6. – С.155-169.
21. Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы. – Иерусалим, 1996. – 204 с.
22. Котляр Ю.В. Еврейское население Николаевщины в годы НЭПа: культура и образование // Мова і культура. – Випуск 5. – Т.1. – Ч.1. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – С.168-172.
23. Котляр Ю.В. Єврейські організації на Півдні України в роки НЕПу // Еврейская мысль сквозь века. – Випуск 6. – Днепропетровск: ДИСОР, 2002. – С.182-190.
24. Котляр Ю.В. Ментальність південноукраїнського селянина і голодомор 1932-1933 років // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. Матер. Всеукр. наук. конф. – К.: МАУП, 2003. – С.185-190.
25. Котляр Ю.В. Національне питання у повстанському русі селян Півдня України // Народознавчі зошити. – 2001. – №3(39). Травень-червень. – С.639-641.
26. Котляр Ю.В. Образование и культура сельского еврейского населения Юга Украины в первой трети XX века // Єврейська історія та культура кінця XIX – початку XX ст. Зб. наук. праць. – К.: Інститут юдаїки, 2003. – С.314-319.
27. Котляр Ю.В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919–1920 рр.). – Миколаїв: ПП “Спрінт – принт”, 1999. – 117 с.
28. Котляр Ю.В. Сільське єврейське населення Півдня України в 20-х рр. XX ст. // Седьмые Запорожские еврейские чтения. – Запорожье: Диво, 2003. – С.142-147.
29. Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С.19-24.
30. Кудряченко А.І. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. – К.: Наук. думка, 1995. – 74 с.
31. Кулинич І.М. Як і коли з'явилися шведські колонії в Південній Україні // УЖ. – 1995. – № 1. – С.118-122.
32. Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Наук. думка, 1995. – 271 с.
33. Міронова І.С. Національний склад населення Півдня України в період впровадження політики “коренізації” (20-ті роки XX ст.) //

- Наукові праці: Збірник. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – Вип.2: Історичні науки. – С.121-125.
34. Міронова І.С. Розвиток освіти національних меншин Півдня України у 20-ті роки ХХ століття // Наукові праці: Збірник. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – Т.10: Історичні науки. – С.78-82.
  35. Найман О.Я. Життя прожити... З історії розселення євреїв на українській землі (у ХХ стор.) // Відродження. – 1993. – № 8. – С.66-69.
  36. Наседкіна Л.Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х – 30-ті роки) // УІЖ. – 1992. - № 6. – С.64-72.
  37. Німці в Україні: 20-30-ті рр. ХХ ст. - К.: Інститут історії України, 1994.
  38. Павленко В. Болгари в Україні: історія // Віче. – 1995. - № 7. – С.115-126.
  39. Полевой Л.П., Чирко Б.В. Національні меншини українського села в умовах колективізації // УІЖ. – 1993. - №4-6. – С.64-69.
  40. Пряхин Ю.Д. Греческое национальное образование в Украине // Відродження.— 1993. - №7.- С.6-11.
  41. Сабалдашов В. Німецькі колоністи: з історії району. Частина друга. Радянський період // Зоря. – 1992. – 26 березня. – С.4.
  42. Сергійчук В. Німці в Україні (1918 – 20-ті рр.) // Берегиня. – 1999. - №3. – С.49-54.
  43. Тригуб П.М. Польське населення Миколаївської округи у 20-х рр. ХХ ст. // Південний архів. – Випуск V. – Херсон: Айлант, 2001. – С.143-147.
  44. Феллер М.Д. Єврейська історія і культура в Україні // УІЖ. – 1998. - № 1. – С.138-145.
  45. Хонігсман Я.С., Найман А.Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). – К.: Изд-во Украинско-финского института менеджмента и бизнеса, 1992. – Ч.1. – 158 с.
  46. Хонігсман Я.С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні // УІЖ. – 1994. - №2-3. – С.66-75.
  47. Чирко Б.В. Національні меншини на Україні в 20 – 30-х роках // УІЖ. – 1990. - №1. – С.51-64.
  48. Шестопап М. Євреї на Україні // Дніпро. – 1998. - № 5/6. – С.38-133.
  49. Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20 – 30-ті роки): коренізація і денационалізація // УІЖ. – 1998. - №6. – С.22-36; 1999. - № 1. – С.41-55
  50. Яремчук В.Д., Безверхий В.Б. Татари в Україні (історико-політологічний аспект) // УІЖ. – 1994. - № 5. – С.18-29.

ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ

1. Сучасні концепції поняття нації, її основні ознаки і характерні риси.
2. Етнічний склад населення сучасної України.
3. Німецькі колонії на Півдні України (XVIII-XIX ст.).
4. Грецькі колонії в Україні.
5. Єврейська історія і культура в Україні.
6. Єврейське населення на Миколаївщині.
7. Холокост євреїв в роки Другої Світової війни.
8. Депортація кримських татар та її наслідки.
9. Німецькі колонії на Миколаївщині.
10. Українське національне відродження 20-30-х рр. XX ст.
11. Польсько-українське протистояння в роки Другої Світової війни.
12. Політика русифікації в УРСР та її наслідки.
13. Мовне питання в сучасну добу. Гострота проблеми і шляхи її подолання.
14. Операція "Вісла" та її наслідки.
15. Національні меншини в 20-30-ті рр. XX ст.
16. З'їзд народів Росії і його історичне значення.
17. Національні меншини в добу української національно-визвольної революції 1917 р.
18. ОБСЄ і Рада Європи про захист прав національних меншин.
19. Страсбурзька рамкова конференція про захист прав національних меншин.
20. Закон України "Про національні меншини в Україні" від 25 червня 1992 р.
21. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р.
22. Конституція України про забезпечення прав і потреб національних меншин в Україні.
23. Міжнаціональні відносини в Україні в умовах незалежності.
24. Закон "Про мови в Українській РСР" (28 жовтня 1989 р.).
25. Міжнаціональні відносини в Криму в сучасну добу.
26. Терор проти представників національних меншин в УРСР в кінці 1930-х рр.
27. Закон України "Про Автономну Республіку Крим" (17 березня 1995 р.) та Конституція Автономної Республіки Крим (28 жовтня 1998 р.).
28. Етнічні особливості соціально-професійного та кваліфікаційного складу населення суверенної України.
29. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані з України.

30. Російсько-українські стосунки в сучасну добу. Проблема Криму і російськомовного населення України.
31. Етнічні особливості розвитку України.
32. Національно-культурні товариства в сучасній Україні.
33. Цигани в Україні.
34. Молдавани в Україні.
35. Білоруси в Україні.
36. Закон України “Про національні меншини в Україні”.
37. Болгари в Україні.
38. Вірмени в Україні.
39. Росіяни в Україні.
40. Татари в Україні.

ТЕМАТИКА УЧНІВСЬКИХ НАУКОВИХ РОБІТ

1. Білоруси в Україні.
2. Болгари в Україні.
3. Вірмени в Україні.
4. Греки в Україні.
5. Депортація кримських татар та їх наслідки.
6. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст.
7. Етнічний склад населення сучасної України.
8. Етнічні аспекти міграційних процесів в Україні.
9. Єврейське населення на Миколаївщині.
10. Колонізація, заселення та господарський розвиток Півдня України (друга половина ХVІІІ – початок ХІХ ст.).
11. Міжнаціональні відносини в Закарпатті в сучасну добу.
12. Міжнаціональні відносини в Криму в сучасну добу.
13. Мовне питання в сучасну добу в Україні.
14. Національні меншини 20-30-х рр. ХХ ст. в УСРР.
15. Національні меншини на території Миколаївщини в 1920 – 30-і роки.
16. Німецькі колонії в Україні.
17. Німецькі колонії на території Миколаївщини.
18. Операція «Вісла».
19. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані з України.
20. Повстанський рух етнічних меншин на Півдні України.
21. Польська етнічна меншина України.
22. Польсько-українські відносини 20-40-х рр. ХХ ст.
23. Росіяни України в аспекті сучасних етнонаціональних процесів.
24. Формування сучасного етнічного складу населення України.
25. Цигани в Україні.

ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ

Котляр Юрій Вадимович – доктор історичних наук, завідувач кафедри історичних дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, консультант секції “Новітня історія України” МАН, відмінник освіти України, лауреат Миколаївської обласної культурологічної премії ім. М.Аркаса в номінації “Історичні, етнографічні, археологічні дослідження, охорона культурної спадщини”.

Міронова Ірина Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, керівник наукової секції “Новітня історія України” МАН.

І.С.Міронова, Ю.В.Котляр

Етнічні меншини.

**Словниково-документальні матеріали для слухачів секцій
“Історія України”, “Новітня історія України”,
“Історичне краєзнавство”, “Етнографічне краєзнавство”**

*Під загальною редакцією доктора історичних наук
Ю.В.Котляра*

*Літературний редактор – Л.О.Головіна, заступник директора
з науково-методичної роботи обласного центру туризму, краєзнавства
та екскурсій учнівської молоді*

Здано до набору: 1.09.2005
Підписано до друку: 20.09.2005
Формат: 84/108/32
Умовно-друкованих аркушів: 5,0
Тираж: 50

Миколаїв, 2005